

{ Registered according to Act XXV. of 1867. }

(All rights reserved by the Author.)

DEDICATED

THE HONORABLE

DR. RAMKRISHNA GOPAL BHANDARKAR

M. A. Ph. D. LL. D. C. I. E.

&c. &c.

AS A HUMBLE TOKEN OF RESPECT

in grateful remembrance of many a
happy hour spent at his feet in the
reading of Sanskrit Literature

in the Deccan College,

Poona:

by

HIS HUMBLE PUPIL

P. N. Patankar.

Preface.

Mr. Bhandarkar was kind enough to read a rough Ms. of this drama a few years ago, and pronounced it as reading "well, very well in places." He asked me to give a finish to it and enjoined me to use Prakrit in its place in the work, a feature, that at first I had dispensed with, fearing it was likely to be neglected by ordinary readers. The worthy Doctor's injunction has been obeyed and the work thus wears a genuine garb as a Sanskrit drama. The Prakrit, having its own idiomatic peculiarities, could not be a mere literal conversion of the Sanskrit and had mostly to be written independently. The Sanskrit *chhaya* is appended in the body of the text itself. I only hope that the imperfections of the work do not outweigh the better qualities.

A moral purpose is kept in view throughout, involving the contrast of the spiritual with the worldly life and emphasising devotion to duty and to truth.

• • In the case of conjuncts of nasals with class-consonants the use of the *anusvara* is preferred as more convenient. • •

P. N. Patankar,

यथाप्रमेगमेगानि । काव्यगुणानां प्रसादगुणमिदमेव यथाशक्ति
 पुनः सुधीभिर्विभाषयिष्यते । गलेकार्षेयिष्यमल्लोदनेदं
 १ । पुत्रिपुरःसरं तत्प्रपद्यो नादतः । दोषपरिहारः काव्येऽनुव्र
 काविकर्मणि प्रवृत्तानां नित्यानुमपः । तत्र सावधानमुदाहृत
 इत्यादि कानिचिदोपस्थलानि पुनः पुनरप्यलोचने मनापि प्रवृत्तं
 महतां तु समंख्यातानि गोचरीभाविष्येति । तत्संशोधनाय हृदये
 जाशक्ति हृनोत्साहोऽस्मि । नाटकनिर्माणपरिधमसंवेष्टा हि
 दत्तकविना 'कर्त्ता वा नाटकानामिममनुमपति कलेऽनन्तरि' इति
 इति धर्मेनयोद्दीकता । तत्रालमस्मदुपन्यासगौरवेण ।

अत्र प्राकृतप्रयोगाः पुरातननाटकीयप्रार्थनेन प्रदेयता
 एताः । पद्यार्थप्रयोगादस्य रूपलभेदानमर्थाननेय चतुर्थीक ईदृशं
 तः सटव्या । प्राकृतानि देशकालभेदादसंख्यकानि सन्ति
 दुत्थगमाणि । अनो महाकविप्रयोगानुकरणमेवात्र सन्ति
 बोलोद्योऽनवदयः ।

अथरचनाधिकाराद्येने व्याकरणादिप्रार्थना
 मनोपानम् । तत्र यथाशक्ति मया पद्व्यासः कृतः ।
 काचिदत्र रचनासु क्युनमंस्कारताप्यभिलक्षेन ।
 नायाह तद्विज्ञानक्षणमेव समर्थये निजोऽस्मि । हि
 देणाह सभाय इति प्रार्थये ।

द्विधाः प्रयोगास्तु केवलैषाकरणादन्तरात्
 तुष्टाहेतव इत्युपायाः । ते प्राचीनाः
 विदुषां नाद्वेगरा इति तत्संमतमेवाद्येन
 वातस्मान्दीपायमतयोहितव ताद्वेयवद्वान्तरात्
 अथसंशोधनादिविषये महाशयः माधव ईदृशं
 ई एन अमममुदुदा काशीस्थेन मानेन
 र्त्ता वने इत्याद्येन विद्याधिना च विद्वान्
 मुद्रणे च दितधितव मुद्रणयद्वान्तरात्
 स्य समिप्रस्य मयि गुरुपराः ।

अतर्बाह्यशरीराणि
 नेता प्रतिशर्ष तस्य

इति

शोधनिर्देशः ।

पृष्ठम् । पंक्तिः । शोधः ।

९	तलात् ५	मोचमसमदृ०
११	९	मवतमपि
१३	"	०राप्पु
१३	तलात् ३	०मानेनैनं वा
१९	" ९	प्रसक्तत्वा०
३०	९	दृष्टा स्व०
४६	७	०योदे क०
५७	९	०रन्यतर०
५७	अंतिमा	कुमार समस्तसत समस्तस [कुमा०—सिद्धि ।]
५९	तलात् ३	समस्मासेटु ममव वनस्तं । [ममा०—स्यम् ।]
७०	९	०मिवावलोक्य
७१	७	दृष्ट्वा मायि
८०	६	निहतेभाश्वसाद्या०
९०	अंतिमा	प्रभारिमेण
९१ } ९३ }	पृष्ठादिः	सप्तमोऽङ्कः ।
९३	५	हेतुं
९४	१३	अद्यापि मे पितृ०
९५	पृष्ठादिः	सप्तमोऽङ्कः ।
९६	तलात् ३	शंकु०

[मन्वीयांसस्तु कतिचिद् दृष्ट्वात्रवेद्या इत्युपेक्षिताः ।]

वीरधर्मदर्पणनाटकम् ।

प्रथमोऽङ्कः

एकः स्मृतो महात्मा पितृवचनकरश्चैकवागेकजानिः
वीरधैरुस्त्रिलोक्यां कविवचनसुधासंपदां चादिहेतुः
यदास्यादैवतत्वं स्वप्राधिगतवान्वानरो वायुमनुः
वैदेहानन्दकन्दः स भवतु भवतां भूतये कोऽपि भूपः ।

अपि च

सामोषापैकहृत्वा चारितुमभिलषन्सर्वभूतानुकम्पी
दुर्मर्यादेषु पापेष्वपि मुज्जनया वत्सलो यो ममत्वात्
स्थित्येकार्थं तु दंष्ट्र्यवररणपरो दुर्विनीतान्विनेष्यन्
वत्यायी जागरूकः स भुवि विमर्षेन भारतो धर्मराजः ।

(नायके)

सूत्रधारः—भलमतिविस्तरेण । (नेत्राभिमुक्तपदजोषेन) भारिष
इतस्तावत् ।

(प्रविश्य)

नटः—भाव एषोऽस्मि । आह्लापयतु भावः को नियोगोऽनुठीपतामिति ।

सूत्रधारः—भारिष विदितमेव ते यथाज्ञतोऽभ्यहं रसभावकोविदविदः ।

ग्धभूयिष्ठयानया परिपदा किमप्यपूर्वं नाटकमद्य भवताभिनेयमिति
अस्ति चास्मद्वोचरीभूतमाधुनिकेनैव केनचित्कविना विरचितं
वीरधर्मदर्पणं नाम भारतीयजपद्रयवक्त्रकथाश्रयं नवं नाटकं यत्नयोगे
णाद्याहमार्यमिधान्संभावयितुमुद्युक्तोऽस्मि ।

नटः—भाव स एवैष आधुनिकः कविः भीमातेज संनिवेशितकुरुक्षेत्र
रस्य रत्नागिरिवास्तव्यनरहरिभट्टमपीत्रेस्य माधवशर्मणः मृपौत्रं
रायणशर्मण आत्मजः परशुरामशर्मास्पत्सुहृद् । यत्कृतिरस्माभिः
त्मविनोदार्थमभिनीतपूर्वा ।

सूत्रधारः—अथ किम् । स खलु अभ्यापकवृत्त्या विविधान्देशा
धिवसन्

ध्याकुर्वाणः पूर्वसूरिप्रबंधान् ध्यायं ध्यायं काव्यनिर्माणबीजम्
स्वातिवाप्तिप्रीतये यत्नशीलो जग्रथैतन्नाटकं सत्प्रयोगम् ।

नटः—भाव ननु रूपकसर्वस्वभूतेषु पुरातनप्रबंधेषु सततास्वादितरस
याः काव्यनिरूपकल्याणा अस्याः परिपदो नूतनेनानेन कविना वि
र्मितस्य गीर्वाणवाणीनाटकस्य प्रयोगदर्शनेन परितोषो भवेन्न वे
शंकया कातरं मे मनः ।

सूत्रधारः—मा अत्राकुलीभवन् भवान् । न हि परितोषैरुफलाभा
भवताम् ।

कविवाहनिर्मिनेर्माभूदियचेति कृपालवः

श्रोत्साह्नपरा आर्या आदिश्यते नवां कृतिम् ।

निजछात्रान्योशीतदोषगुणस्यास्य कवेःशत्रेयं विचित्रा वाचोयुक्तिः ।

आभीक्ष्ण्यसेवननिवृत्तिनिशानिगूढे
तद्यत्कवीशमिहिरे निपतेर्नियोगात्
स्याद्वा तदन्वयविक्रमसिकले नवीनो
दोषाकरोऽपि कविरेव सतामपूज्यः ।

टटः—शृणु हृष्टम् । एषमेव च निरवधौ कालेऽन्येऽपि सत्काव्यकुशलाः
कवय उत्पत्स्यन्ते ।

सूत्रधारः—तथापि मारिष ।

विज्ञाप्य द्रुंगारविलासद्रून्यं पुंभूमिकाप्रापविदं च नादूयम्
विधीयतां दक्षतया प्रयोगो पर्यय संनोपमूर्धति रंगः ।

टटः—सुविहितप्रयोगतया भावस्य न किमपि परिहास्यते ।

नेपथ्ये श्रीगान्धर्वजानः ।)

सूत्रधारः—इत सज्जाः कुशीलवाः । तथा हि

अष्टितार्पणोत्तरवत्तां पुरःसरो
विदधत्सर्भा सपदि मंत्रवत्स्विराम्
मृदुदुन्दुमायितमृदंगमंजुलो
मधुरं कणस्फुरति बल्लहीस्वनः ।

टटः—(अरुणः) भाव ननु एते महाभागस्य श्रीमतः कुरुपितामह-
स्वोपस्थापिनधारणा अस्मत्ताहाप्येन स्वनियोगमनुष्ठातुमुपायागाः ।

सूत्रधारः—एषेवं नन्वयुषेव स्वरप्राप्त्याधित्य प्रवर्त्यतां संगीतकम् ।

टटः—अपीमं विजिगीषून्ताहोरीपनं शरन्तस्यमधिकृत्य गायेयम् ।

अथभूयिष्ठयानया परिपदा किमप्यपूर्वं नाटकमथ भवताभिनेयमिति ।
अस्ति चास्मद्वोचरीभूतमाधुनिकेनैव केनचित्कविना विरचितं
वीरधर्मदर्पणं नाम भारतीयप्रथमप्रकाशकयाचयं नवं नाटकं पल्लवजं
जायारमार्यविधानसंसारयितुमुद्युक्तोऽस्मि ।

नटः—भात ॥ एवैव आधुनिकः कविः भीमाते संनिवेशितुरुचिरं
रस रम्यागिरिवास्तव्यनरदरिभद्रं प्रसीप्रेक्ष्य माधववर्मणः प्रसीप्रेक्ष्य
राजनमर्मण आत्मनः परगुरामधर्मास्मत्पुद्गल । यत्कृतिरस्माभिः
ग्यतिनोदात्तमभिनीतासीति ।

सूत्रधारः—अथ किम् । स राज्ञः अण्णापकटस्या विविधान्देमा
विगतम् ।

अथदुःखेणः पूर्वमुत्तिष्ठमान् एषां एषां काव्यानिर्माणमिदम्
स्वर्णितामितीत्येव यन्मशीटो द्रष्टृभिरन्तः सन्धयोगम् ।

नटः—भात ननु कथं दृष्टव्यं नृपतेषु पुमाननन्देषु सतताद्यादिनाम्ना
नाः द्वाव्यनिर्दण्ड्याणा अस्याः परिपदो नृतेनानेन कविना वि
रचितं नोदात्तमभिनीतादृश्यं योगदर्शनेन परिपोषो धेवचर्चो
दृष्टव्यं दृष्टव्यं मे मनः ।

सूत्रधारः—आ अथदुःखीवरान् यजान् । न हि परिपोषो दृष्टव्यताया
नन्दवत् ।

दृष्टव्यं नृपतेषु नृपतेषु नृपतेषु नृपतेषु नृपतेषु

नृपतेषु नृपतेषु नृपतेषु नृपतेषु नृपतेषु

नृपतेषु नृपतेषु नृपतेषु नृपतेषु नृपतेषु नृपतेषु नृपतेषु नृपतेषु नृपतेषु नृपतेषु

आभीक्ष्ण्यसेवननिवृत्तिनिशानिगूढे
तत्तत्कवीशमिहिरे नियतेर्निषोमात्
स्यादा तदन्वयविकासिकले नवीनो
दोषाकरोऽपि कविरेव सतामपूज्यः ।

नटः—घृष्टु रष्टु । एवमेव च निरवधौ कालेऽप्येऽपि सत्काव्यकुशलाः
कवय वत्पत्स्यन्ते ।

सूत्रधारः—तथापि मारिष ।

विज्ञाप प्रंगारविलसद्गुणं पुंभूमिकाभाषविद्ं च नाट्यम्
विधीयतां दसतया प्रयोगो यथैव संनोपमृपेति रंगः ।

नटः—युविहितप्रयोगतया भावस्य न किमपि परिहास्यते ।

(निवधे बाणापुरमन्त्रिः ।)

सूत्रधारः—हं सज्जाः कुर्मीलवाः । तथा हि

लटितार्थगीतवचसां पुरःसाधे
विदधन्तर्भा सपदि मन्त्रवत्तिथराम्
मृदुर्दुमापितमृदुर्गमजुलो
मधुरं कण्ठपुरति वल्लवीस्वनः ।

नटः—(मन्त्रोक्तम्) भाव ननु एवं महाभागस्य श्रीमतः कुरुपितामह-
स्योपस्थापिनधारणा अस्मत्तादाप्येन स्वनिषोगमनुष्ठानमुपायाताः ।

सूत्रधारः—यद्येवं मन्त्रमुपेव स्वप्राप्तमभिन्त्य मन्त्र्यतां संगीत

नटः—अपीमं विमिगीपन्सादोहीपनं धरन्तमयमधिकृत्य

सूत्रधारः—उपपन्नम् ।

नटः—(प्रकृतमाश्रित्य गायति)

विमलमुरसविजलाई जलाइं
विअसिदणवणवसिअकमलाईं ।
कुइ वि तरंगिअकासणिगूढा
छीरणिहिं णु खमा अवगाढा ।
णीलणहसि रुइरभरो तरणी
ववगअपंरुमुइवथा घरणी ।
पवळइ विस्सविअअकिट्टसगो
अणुस्सरसिभो पिवरगो ।
अव्यहामरिअएण सराअं
गणेइ धम्मपरो ण अ काअं । वि० ।

[विमलमुरसविजलानि जलानि
विअसितनयनरगितरुमलानि ।
कानि तरंगितकाजनिगूढा
शीतनिर्मलपि सप्तासगाढा ।
नीलनयनि रुविताररुणः
व्यसगतपंरुमुवथा धरणी ।
पवळति विअसितरुमलानि
वायोन्मसगिहो नृपगोः ।
अव्यहामरिअएण सरागम्
गजगनि पनंगो न च कायम् ।]

मूत्रधारः-अहो सांप्रातेकं वीरधर्मोच्चरं गीतवस्तु उपस्थानोचितं धर्म-
भवतः कौरवमहावीरस्य । तथाहि

धर्मोराधननत्परेण विजितं येनार्थकामद्वयम्
सम्भद्रमात्मणि निष्ठितो नियमवाना यौवनादेव यः
भीष्मोऽयं कृतकार्यनामनुदितो विद्वोजपि तीव्रैः शरैः
शय्यायामिव तेषु मांसरसिको लीनः कुम्भणां गुरुः ।

(गङ्गाधरः) अयं च महाभागोऽर्जुनो युववीरेण स्वपुत्रेण महापतिप्रतया
सुधद्रया धानुगम्यमानः स्वकुलपितामहमेनमभिवादनेनानुग्राहपितुकाम
इत एवाभिवर्तते । तद्वयमपि स्वनियोगमनुतिष्ठाम । (निष्कर्षः)

॥ इति प्रस्तावना ॥

(ततः शीघ्रं च यथाविराट् भीष्मासुननुभ्रातृजिवत्ततः । भीष्मपत्नित्वं वरिधिर ।)
अर्जुनः- (हतौ विनीतवत् ।) अहो महानुभावः पितामहः ।

मर्माविद्विग्राहार्तितोऽगुरुवत्प्रत्यंगमारोपितैः
सत्वरस्यो विजिगीषुणा यत् मया उद्योगितैः साधकैः
शैते तन्मयतल्पके भगवतो ध्यानैकतानं मनो
विभ्रद्मद्वरसावगाहनरो वीरो जघन्वेदनः ।

(हस्तमुल्लिख्य च ।) विजयतां पितामहः । एवं शब्दः कृत्ये
प्यपि पितामहादेषु कृतापराधोऽपश्यः पापोंऽन्वेदन्त्ये ।

भीष्मः- (हतमुद्यमः)

विरं जीव चिरं जीव वद गुपी घरायुगम्
स्मरावनीर्णमात्मानं नमं भूमागहारिणम् ।

वत्स यथात्मा जयकामत्वाद्भवता गर्शने तन्नोपपन्नम् । कृतः

तिष्ठतिश्रुतिनि निरुद्धगम्भयोग-
स्त्वामासिमादयिपुरेव रणे ममूतम्
सांग्रामिकेण विधिनाभिहतस्त्वयाहम्
त्वां दोषतो न खलु गंतुमना भवेयम् ।

सुभद्रा-(प्रणम्य) एसा कुरुकुलवधू सुहृदा अज्जपाएसु प्रणमामि ।
[एसा कुरुकुलवधूः सुभद्रार्यपादेषु प्रणमति ।]

भीष्मः—वत्से धीरसूरेवासि । युवराजपदोचितस्य कुमारस्याभिप-
न्योर्विक्रमेण भूयोऽपि वर्धयिष्यसे ।

अभिमन्युः-(नत्वा) एषोऽहमभिमन्युः स्वकुलप्रवरचरणरजोभि-
रात्मशिरः पवित्रीकरोमि ।

भी०—सर्वथा पार्थिवंशवर्धनो भविष्यसि । ननु इत एहि । (वत्सस्य
वनेनदुःखे प्राप्तिः ।)

सुभद्रा—सिञ्जहिमुही पितामहासिता । भ्रमवदा धौम्येण पुरोधसा
अणुचिद्विदपुंसवणा वच्छा सोण्डा णो वत्तरा एसासण्णप्पसुदी
संपण्णति । [सिञ्चयिष्युस्वी पितामहाजीः । भगवता धौम्येन पुरो-
धमाणुष्ठिर्पुंसवना वत्सा स्नुषा न वत्तरा मत्स्यासन्नप्रभृतिः
संपन्नेति ।]

इदं तु गुरुभ्रं अम्हाणं सोभं उप्पादेइ जं पंडवपालणाणुऊलमणसां
 अज्जेण सपोत्ताहिं जेव विरोहां आरद्धो अत्ता अ एव्वं किल्लेसपत्त
 णोदोत्ति । [आर्यस्य पादप्रसादेन वर्धित एष परंतपो भवितुमर्हति
 इदं तु गुरुकमस्मार्कं शोकमुत्पादयति यत्पांडवपालनानुकूलमनस
 पि आर्येण स्वपौत्रैरेव विरोध आरब्ध आत्मा चैवं क्लेशपात्र
 नीत इति ।]

भीष्मः—जाते दुरूहं खल्विदं त्वया वीराणां रहस्यम् । कुतः

भूत्याजय्याविच रणरसाद्द्रुसंग्रामकामां
 अस्मादन्यं न किल बलिनं वीरमालोकयावः
 तेनाचार्योऽहमपि च भवद्गौरिपक्षे स्थितौ स्वः
 तर्कानीतो न खलु सहसा ज्ञापते वीरधर्मः ।

अर्जुनः—(तस्मिन्) गौरवेण वर्धितोऽस्मि पिनामहेन । कोऽहि त्रिलोक्य
 मप्यार्येण तुल्यमारोहति । वार्धकेऽपि एवं सहनन्वेन काष्ठाग्नविभ
 मरसामग्नितननुवागमसंगत्यशस्त्रादगंगानेपु तत्र तत्र तन्नाणाविच्छ्रुत
 रयानं कश्चिन्नानितरां वाचन आर्यकं शरिरस्तापः ।

भीष्मः—उपगन्ममनुयुक्तम् ।

मोमंगनगदानानैप्पार मांशिवमार्गजैः
 मत्तगर्हदुःमर्हदुर्दुर्गां रम्य मानुजैः ।

कथयामि तु रहस्यं क्लेशप्रयत्नम् ।

अविच्छ्रुतो घ्नप्रणि मृतोऽह
 नित्यं मप्यग्न्यगपाविच्छ्रुतः

न केवलं निर्मितदेहवायः
स्वायत्तकालो मरणेऽपि चास्मि ।

विदितमेव ते यथा

यो बाष्पेयस्तव विल सस्तेति मसिद्धो मनेषु
त्वत्सारध्यात्मकदयति न स्वं मभावं रणेपु
योगेशोऽसौ स्वपदनिरतांछापते मृत्युतोऽपि
धारायाहि श्रुतितपनु तर्धितनं नस्तनुमम् ।

धन्यश्च भवानपि श्रीपता तेन दत्तहस्तः ।

अर्जुनः—सम्यगनुबोधितोऽस्मि । किमिव नोपकृतं नः धीमता
यामुदेयेन ।

आशल्यात्कलैर्दृष्टेषु कल्पयिमावे मुत्तत्स स्थिरः
सिद्धौ दिग्बिजयस्य नः सहचरोऽभूद्राजसूयस्य च
उद्धर्ता सिद्धपालप्रज्ञमनात्पश्चात्कलैर्वापिताम्
दृष्टेऽस्माद्यु नु धर्मभीरुषु सत्तारत्नीत्सर्वा द्रौपदीम् ।

अपि च

इहोपायव्रित्तपपि यो योयस्पद्दिपत्सु
घोरं योगव्यतिकरमपादर्पणापोत्यितेषु
नूनं धीमान्युपि स मदरीभिर्जयन्स्वौभसैव
स्वेच्छापद्यस्थितिन्ययगतिर्मा निमिच्छति ।

एवमपि गर्भरूपान्स्मान्गौरवेणार्थो लब्धयति ।

भीष्मः—

तस्मिन्नसि त्वमधिकं ननु यद्गभावो
येनातिवर्तितुमभूः सम एवमस्मान्
ईर्ष्या तु नात्र मम कापि पराभवेऽद्य
विज्ञाय कालगतिमस्मि समाहितोऽहम् ।

अवधारणीयं च यद्भवत्साहाय्यकेनैव भूमारहरणाय प्रवृत्तो भगवा-
न्वासुदेवः । कृतकर्तव्याद्य वयं वीरव्यवहारादिरताः स्मः । भवन्निस्तु
सम्यक्निजधर्मः परिपालनीयः ।

कृतः

यज्जीवितव्यमिह पृथगुत्सार्थमेव
नास्मात्परं यत जनेन विचार्यतेऽत्र
मोहो विहति सुकृतोदयेष तत्र
धेयो भवद्भिरवधानपरैर्विवेकः ।

अर्जुनः— यथा पितामह आज्ञापयति । किं बहुना ।

मियः सुप्रदातनयोऽभिमन्युः
मेयो यतो नः खलु नास्ति
स्वधर्मसिद्धौ यदि वास्य
अवश्यमस्मिन् खलु

—जाते घाण्णोपि अपि नाम

- मम वि इदं ज्ञेयं बहुमदं

अ मे दीराङ्गा

आसंतामि । जहा अज्जउत्तेण पटिण्णाद् सो मम वि भावो ।
[यमापि इदमेव बहुमतम् । सत्रिया त्वहमार्यपुत्रेण पुत्रेण च मे दीर्घा-
युषा सत्रपर्यचरणेनात्मा संभावनीय इत्याशंसे । ययार्यपुत्रेण मति-
ज्ञानं स यमापि भावः ।]

श्रीधर्मः— सत्सपिदं धीरपत्न्या यवत्वा :

स्वधर्मपुत्रभ्रातृणां धर्मार्थेषु तनुत्यजाम्
यदा स्त्रियोऽभिनन्दिन्यस्तदा धर्मः यवर्तते ।

तात अभिमन्यो । सम्यगिदमवधारणीयं निदर्शनं स्वपित्रोः पौजीवि-
तसर्वस्वभूतं यवतंमपि धर्मचरणे परित्यक्तुमविशंकितौ । आष्टोष्यतां
यथातथं साधो धर्मः ।

आर्तानां परिरक्षणं क्षमयतां धर्मस्य संवर्धनम्
दुष्टानां दमनं यजाम्यवत्तत्तेन्यायेन संदर्शनम्
यात्सल्यं क्षरणगलेष्वविषमं वाक्कर्मणोर्वर्तनम्
संप्राप्तादपत्यायनं यरणमप्युक्तं रणे विक्रमैः ।

अभिमन्युः— यथा आर्यकथवरोऽनुज्ञास्ति । इदमेवाहमप्याशंसे ।

बन्धस्य कीर्तिमनुलस्य पिनुञ्च नाम
वीरयामूत्वमथ यातुरुदग्रयन्त्रे
भ्राज्ययेन रिपुभिः कृतसंगरस्य
धूपात्स्वधर्मचरणे ययिनोऽधिकारः ।

श्रीधर्मः— तावु बन्ता तावु

भीष्मः—

तस्मिन्नसि त्वयभिकं ननु बद्धभावे
येनातिवर्तितुमभूः तम एवमस्मान्
ईष्यां तु नात्र मम कापि पराभवेऽय
विज्ञाय कालगतमस्मि समाहितोऽहम् ।

अवधारणीयं च यत्नवत्साहाय्यकेनैव भूमारहरणाय प्रवृत्तो भगवा-
न्मामुदेवः । कृतकर्मव्याघ्रं कृतं वीरप्यरहाराक्षितः स्मः । भवन्निस्तु
सम्पत्तिवर्धः परिपालनीयः ।

कृपः

यस्तीतिव्यामिह पृथगुत्पत्त्यर्थमेव
नास्मान्तरं वन जनेन विचार्यतेऽत्र
मोक्षो विदिति सुष्ठुनादयमेव तत्र
भयो भवन्निरयानयोर्विवेकः ।

शत्रुनाः— यदा विनायक आशङ्कयति । किं च बद्धना ।

भियः सुभद्राजनयोऽभिपन्नुः
मेयो वयो नः गन्तु नास्ति किंचित्
स्वयमेतिहा यदि वाप्य दानम्
अवश्यमस्मिन्न स्वन्तु रक्षितः ।

भीष्मः— जने वार्यतेति अत्र नात्र भवती नाशोदासीना ।

सुभद्राः— वयं हि इदं ज्ञेयं बद्धमहं । अत्रिमा हि अहं भवतामेव
पुण्यम् अहं वीरराजम् अत्रिमाव्यवहारेण भवता वीरराजीभो नि

आसंतामि । जहा अज्जउत्तेण पडिण्णादं सो मम वि भावो ।
[ममापि इदमेव बहुमतम् । सात्रियां त्यहमार्यपुत्रेण पुत्रेण च मे दीर्घा-
युषा सप्रथमचरणेनात्मा संभावनीय इत्याशंसे । यथार्यपुत्रेण प्रति-
ज्ञातं स ममापि भावः ।]

भीष्मः— सरसमिदं वीरपत्न्या भवत्यां :

स्वभर्तृपुत्रभ्रातृणां धर्मार्थेषु तनुत्पन्नाम्
यदा स्त्रियोऽभिनंदिन्यस्तदा धर्मः प्रवर्तते ।

सात अभिमन्यो । सम्यगिदमवधारणीयं निदर्शनं स्वपित्रोः पौ जीवि-
तसर्वस्वभूतं भवतंमपि धर्मचरणे परित्यक्तुमविराजिती । आलोच्यतां
यथातथं सात्रो धर्मः ।

आर्तानां परिरक्षणं शमयतां धर्मस्य संवर्धनम्
दुष्टानां दमनं प्रमान्यवत्तत्तेन्यायेन संदर्शनम्
वात्सल्यं शरणागतेष्वविषमं वाक्कर्मणोर्वर्तनम्
संप्रामादपलायनं मरणमप्युक्तं रणे विक्रमैः ।

अभिमन्युः— यथा आपेकप्रबरोऽनुशास्ति । इदमेवाहमप्याशंसे ।

वंशस्य कीर्तिमतुलस्य पितुश्च नाम
वीरप्रभूत्वमयं यातुरुद्ग्रथन्ये
माणव्ययेन रिपुभिः कृतसंगरस्य
भूयात्स्वधर्मचरणे मपिनोऽभिवारः ।

भीष्मः— साधु वत्स साधु

कृतोत्साहोऽस्मि ।

भीष्मः—यत्किंचिदिदं वत्सस्य ।

पुत्रपुत्रः—धृपते चापसर्पमुखात्कुरुणा सेनानीपदं सिंधुराजेन हृदय-
भात्मनेन जयद्रथेन सेर्ष्यमुत्प्रेष्यत इति ।

भीष्मः—धितेनयनात्मश्रम्य । विद्यमानेषु भारद्वाजादिव्यमनिरथेषु कि-
पिदं पौराण्यमुद्राव्यते सैषवेन ।

सुभद्राः—सो सो वनवासे अज्ञाप मय बहिणीष पंचालीष पंसभो
उचिभावसदो मह्येहि आचारिजादिहि समत्तर्ण अधिरोदु इच्छति ।
[स स वनवास आर्याया मम मगिन्वाः पंचाल्या धर्मकः सविषा-
पसदो महान्यधिराचार्यादिभिः समत्तर्णधिरोदुविच्छति ।]

अर्जुनः—वकुनिना मोहितपनिर्यातेराष्टोऽयं शत्रुधुमव्याचार्यादीननि-
रूपयेन् । तथाप्येवमुदीर्णोऽपि स्वदोषेणवाचिराद्दिनिपातमुपैव्य-
ति सैषवः । कथं नामासाचार्येण भीमसेनेन सान्यविप्रभृतिभि-
वास्पर्शर्योऽयम् ।

अभिमन्युः—वाटेन मया शुद्धनिषु नैकवारं धुतपूर्वोऽस्य दुरात्मनोऽ-
पचारः । विरजाना च मे मतिरेन संग्रामे स्वयमधिपोऽस्य इति ।

भीष्मः—वत्स अर्जुन न सेनानीत्वं सैषवस्य संभाव्यते । तथापि
विदितमेव भवतामेष धर्मकं तत्र धर्मपुद्गलमपानविक्रम्य कृत्रययोगा-
नप्याचरिष्यतीति । एष एव सावत्पादपलस्येदानीं द्विपदग्रीवाः ।
आचार्यमोरीकृतपत्ताभिमानेनेपं वा सौवल्यादीन्वा सवत्पना गोपा-
विता । न च त्वदितरैराचार्येण दृष्टाभियोगः शक्यः ।

अभिमन्युः—ननु मातापितृषु तैः संघर्षैर्वर्ष्यैश्चैव सावत्पादपलस्येदानीं

पादवसैन्यं ययानिद्वेशं व्यवस्थाप्यामुं सेनानीमुत्रं योधयिष्ये । यावत्
त्संगसूक्तध्वंसयाचार्यः कथमपि निरुध्येत ।

भीष्मः-उपपद्यम् । वत्साग्निं अनुगृहीयतां युधिष्ठिरादिभ्यः । संगसं-
रय चेदम् ।

अर्जुनः-(सांगानिर्बध्ने) अवहितोऽस्मि ।

भीष्मः-

धर्मोऽयं ग्लानकल्यो दुरितपरिवृतोऽभ्युत्थितश्चाप्यधर्मः
दुष्टात्मप्रस्तविचास्तपस उपरतास्त्राणगूत्याश्च संतः
जित्वातः स्नेहमोहानवहितमतिभिर्धर्मसंस्थापनार्थम्
आविर्भूतेन भाव्यं सह मुररिपुणा यत्नवद्भिर्भवद्भिः ।

अर्जुनः-एवं करिष्यामहे । (वत्साय) विजयतां पितामहः ।

भीष्मः-विजयस्व ।

(॥ ॥ वत्साय भीष्मं वदन्तिभीष्मस्य प्रपन्नं च प्रतिष्ठते ।)

अर्जुनः-भद्र आर्यशिथिरमार्गमादेशय ।

पुरुषः-इति इतो धर्मेणः । (निष्क्रान्तः ततः)

इत्यादिभिर्नाम प्रथमोऽङ्कः ।

वीरधर्मदर्पणनाटकम् ।

द्वितीयोऽङ्कः ।

(मत्तः प्रविशति कंचुकी ।)

कंचुकी—(मत्तः परिक्रम्य निश्चरत्)

साम्राज्याद्गुरुकृत्यसंकुलने यः कौरवाणां पृष्टे
 वार्षक्यं समुपेयिवानधिकृतो विधम्बकार्येष्वहम्
 गोपायन्नालिताशु श्लोचनयुगं सोऽहं शुचा विक्लवः
 चद्रास्याशुविनाशिनं कुरुपतिं तिष्ठाम्यपोदर्शनः ।
 इत भोः ।

यान्पादेषु मृषोपनेन कलहो यः सात्त्विकैः पाद्वैः
 आरुह्यः क्रमशोऽस्त्ययं परिणतः संग्रामरूपेण सः
 तत्रायं मय्यो महान्परिभवो भीष्मावपातो रणे
 सर्वसन्निपवर्गनाशपिशुनो नृपत्रपातोपमः ।
 त्वयमभावः स्वत्वसौ मध्यमपादवः शिखंडिव्यवधानक्षणमात्रात्ता-
 रंभोऽमतिरयं पितामहं शरवर्षेणावशमकरोत् । अथ च भूयोऽ-
 वेधुतोऽस्य मतापोत्कर्षः ।
 तेनैव समूनेन सर्वे संगतका यतः .
 तिसृताः शरमातैः सहसा त्पात्रिता रणम् ।
 स्वसैन्यैः संगम्य कौरवेभ्योऽतिशोरं दत्तमनेनायोधनम् ।
 तत्रभवतो भीष्मवेरादाचार्यादन्योऽप्य कुलसेनापतिरभविष्य-
 त्प्रमत्तमं पापिगादनं संज्ञयगन्मभविष्यत् । एवमप्यथ

प्रतिद्वे युधिष्ठिरं जीव्याहं ब्रह्मिण्यामीत्याचार्येण मुद्गारभे विनि
 प्रतिज्ञा पार्थप्रत्यागममत्पूहवशान्नैव किल तीर्णा । अनेनाचार्याभिप
 ध्यातिकरेण पितामहनिपातानुपदमेवोपनतेनास्मत्स्वामी महाराजमु
 धनोऽतितरामुद्दिग्धः किं कर्तव्यताभून्य इव तत्रभवता मियेण सु
 मंत्रकुशलेनांगराजेन श्रीमता कर्णेन मंत्रयितुमना मामिदं मंत्रशि
 विविक्तांकुंतुमादिष्टवान् । तद्यावन्निदेशमनुतिष्ठामि— (नेपथ्यानि
 मयमोक्ष) भो भो दौवारिकाः ननु शीघ्रमिदं मंत्रशिविरं नि
 क्रियताम् ।

अनवाप्तसिद्धिररिनिग्रहोद्यमे

मुतरां संचित इह मंत्राणांत्सुकः

कुरुनायकोऽगपतिना सहैकको

निभृतं मुहूर्तमुपवेष्टुमिच्छति ।

भाषाते- किं ग्र्य तथा कृतमिति । तदहं शिविरद्वारमध्यासीनो भवार्थं
 भवन्निर्दिष्टारं स्वनियोगः प्रतिपाल्यः । (वरिष्ठश्च धीमत्तश्च ।) य
 दस्याभि तथाचार्येण कथमपि पुनरेव रणादनयामितेऽनुने कुरुषी
 णां मन्त्राणां न संभाव्यते । ते च त्रिगर्भमुखाः संश्रुतकाः प्रोक्त
 हितास्त्यक्तान्मानः शौर्याभिधानादेनं पुनरप्याकाशयन्ते । अये एव

महाराजः श्रीमान्मुमुक्षुरणरुमंतमयपुः

मुमुक्षुर्मान्मात्स्वप्यपगतनयः पांडुपु इती

महाभागो मेदं धारयिमि रत्नयदभरात्

महाभागोऽप्येति मममद इवेनः परिभवात् ।

(पवित्रं वपुर्वाभिर्दृष्टः सुयोधनः)

सुयोधनः—(आरुण्यम्) दुरंतः खलु राज्याधिकारः ।

अनपराधिनः क्लेशैर्नर्दायमानाम्
अभिमतमधिकारं स्वार्यमापादयंतः
अभिगतमुरमोगाः पूर्वमभ्यर्चयन्तः
स्वदुरितफलमेवं प्राप्नुवन्तीह पश्चात् ।

यत्तयात्माधिकारस्यैव विभावितशंकोऽभिमानवानहं निजमनवि-
नाशमसंगेनानेनाभिमानदून्य इव संवृष्टोऽस्मि ।

कंधुकी—(वरमृत्) विजयतां महाराजः । इदं विविक्तं मंत्रशिखिम् ।

सुयोधनः—(वपुर्वाभिर्दृष्टः)
कंधुकी—अतीव खलु विपनायने महाराजः । तदपि नापास्य जीवि-
मियतमोऽगराजमन्तरापोपगमिव्यति । (निगच्छ) इत अपं धीमान्वि-
क्रमैकनिष्ठोऽगराजोऽभ्युपायानि ।

पुराज्ञानो ज्ञान्यापमकृष्टविद्वदः किञ्च परैः
कृतावहः सद्यो नरपातिदं योऽभिगमिनः
कृतवन्त्यक्तान्वा कुरुषु रणधूमावनुपमः
महागजस्यैव जगति हिनदर्शी मुखदपम् ।

(५५)

अहो एष निरांतविपनस्को महाराजमुपोभ्यो क्षामेवांतम-
ति । असंख्यसाधनमंदरेभ्यस्तस्याप्यस्य कुतन्वेभ्यो क्षाम-
तावान्नेहानिपो यन्त्रध्वान्नि निराक्षामेव महान्निधेय-

भाजनमिति वदुमन्यते ।

अष्टकुलसंभवं रणरसैक्यदम्पुः

स्वमांडलिकमंडनां ननु निनाय यो मां पुरा

कृतानगतिविस्मयं न यदिदं तपुन्मादये

धिगस्तु ननु जन्म मे वन कृतघ्ननादपितम् ।

कंचुकी—(उपगम्य) विजयतामंगराजः । ननु एष महाराजो विस्मयान्

करणोऽन्नमवंतमेवापसते । (विज्ञानम् ।)

सुयोधनः—तदपि नाम मे मियतमः सखा अंगराजो ह्युनमिह संनिति

भवेत् ।

कर्णः—(सत्परमेश्वरमृत्वा निश्चयः च) विजयतां महाराजः । महाराज

विसृज्यतामेव माकृतजनसाधारणः स्वेदः । उत्सवोऽयं भुजवत्

नो यदिदं प्रवृत्तं दीर्घसंप्राममग्रम् । तत्किमिति विपादमनुभव

भवान् ।

सुयोधनः—(कर्णेन सहैकात्म्येन उपविश्य) ननु मियवयस्य । युद्धरसिका

युद्धमुत्सवमेव जानीमहे । न च स्वयं तत्राहं नीरसः । किं तु

तेन आचार्यस्य बुद्धिकृतेन वार्धक्यनैसर्गिकेण वा शैथिल्येन सार्ध

हताश्रमो विपण्णतरोऽस्मि संवृत्तः । कुतः

शय्यां शान्तनवे श्रिते शरमयीं त्वन्मंत्रवाक्यपादहम्

दित्वा त्वां हृत्वा न्वलाधिपपदे विश्वभ्रातृत्तो गुरुम्

उद्यैर्धर्मविनिष्ठाहाथव्रमो मोदुष्य संरंभवान्

नाहं तत्र भवेदितीक्षितवनो धैर्यं व्यप्रीतोऽहं मे ।

या चाचार्येण पुनरास्ता मनिज्ञा ध्रुवं पाद्वर्त्तराणामेकं महारथं श्वः
पातपार्थीति नामपीदानीं न ये मनः भ्रष्टाति ।

कर्णः—महाराज मेवम् । सांतरा हि सा युधिष्ठिरनिग्रहमनिज्ञाया-
येण कृतासीत् । अर्जुनानुपालितस्य युधिष्ठिरस्य ग्रहणमन्त्रायमन्यथा-
शक्यमिति । न च मां विना कुरुवीरेषु कोऽप्यर्जुनेन योद्धुमुत्स-
हते । आचार्यो हि यावदर्जुनो गुरुं प्रातिपुध्येत तावच्छिष्योऽयं मिय-
तमो य इति यात्सल्येनाविदितोपजातपक्षपातो मार्दववशोऽर्जुनसहायं
युधिष्ठिरं नैव प्रदीप्तं पारयेत् । एवं नैव चारित्रदोषः अपि तु
स्वभावदोषो यं पुरुषो न लंघितुं क्षमः ।

उपोधनः—तन्वभावेनास्मत्पक्षभावेनस्य सेनापत्यं किं भवतावश्य-
तया प्रातिपादितम् ।

तः—एतदपि न्याय्यम् । मय्यं तावन्मां विहाय अपातिद्वन्द्विक आचार्यं
इति सर्वत्र विधुक्तम् । ततः सर्वेषामपि सामंतचमूपवीनामाचार्ये
पितामहादनु वन्धीयान् भावः । दृढतमत्वाद्योग्यत्वात्क्रमसत्तात्वाच्च
आत्मानमवगणयन्नेव मया सेनापत्यवरणविषये न्यायो यं
वर्द्धारितः । मनीस्य एव कश्चित्काल इति । एषा च लोकव्यवहार-
पद्धतिरपरिहार्यत्वादवश्यमेवक्षणायैति । मन्त्राति चाचार्यस्य युद्धो-
त्साहे अहं स्वयमेव अग्रतोभूयार्जुनं परिभूय विजयसिद्धिं ते
प्रातिपादयिष्यामि । इयं च दिनीया तत्रमवनः प्रातिज्ञा न मोक्षी-
कृतमर्हति । पतां विदितस्वभावदोषेण तेनोपकृतितो भूयोऽ-
र्जुनापनयनेऽभ्युत्थायः । ते त्रिगर्वादयः संग्रहः कुरुक्षेत्रं दाक्षिणे-
यमृष्टादर्जुनमाहूयार्थं क्वारं पराभूतास्ते पुनः स्वगारेभगवनिर्वा-

तनाय तत्रैवै पुनरादानं शोधयितुं चानार्णेण प्रनोदिताः कृते
स्तादास्ते तत्रैव धुनः संग्रामज्यग्रं कश्चिन्ति । तत्र श्वः श्रेयमनि
द्वितीया प्रतिज्ञेति विद्धि ।

सुयोधनः—कृत्वापीस्त्वं यथा वदसि तथासु ।

(प्रविष्टव)

कंचुकी—विजयना महाराजः । तत्रभवतः सेनापतेराचार्यस्य सा
शास्त्रसंदेशहरः पुरुषः प्राप्तः ।

सुयोधनः—अविर्लंघितः मविशतु ।

(कंचुकी निष्क्रम्य पुरुषेण प्रविष्टति ।)

पुरुषः—(उपगच्छ) विजयना महाराजः । तत्रभवतः आचार्यः कुरुतेन
पतिः महाराजाय संदिशति । श्वः किर्यार्जुनस्यासंनिधानादवश्यं
द्वितीया प्रतिज्ञा सेत्स्यति । तथा हि

दुर्धर्षो विजयाय ते कुरुवलव्यूहः कृतांतोपमः

चक्रारुमो रचयिष्यतेऽरिषु न ते यन्निर्गमनः पुमान्

यो भ्राम्याञ्छितधारश्चक्षुर्निकरैस्त्वष्ट्रीयचक्रक्रमः

विष्वक्त्स्यति वेगवानरिबलस्कंधानकुंडत्रातिः ।

कर्णः—अभीषचक्रमणश्चक्रव्यूहः । अत्युदारमुपकल्पनमाचार्यस्य ।

पुरुषः—अपरं च एवेविधोऽसौ व्यूहः ।

आलंघितात्मबल एकक एव वीरो

यावत्प्रविश्य न हिनस्ति तदीयनाभिम्

व्यूहो निवृद्धविचरो बलिभिः स्वकीयैः
न स्वक्रमादिरतिमेष्यति हिंस्रकर्मा ।

व्यूहभेदपक्षे एकमहारयपातः । अभेदपक्षे सर्वेषामेवारीणां संहार इति ।
यो-एकतरत्वेऽपि मियमेव नः ।

कर्ण-एकं महारयं पातयामि इति प्रतिज्ञायाः साधकोऽनुपपद्यते
कल्पः । न चास्य व्यूहस्य भेदने पांडुपु पार्ष्णिभ्यः कोऽपि क्षम इति
संकल्पामि ।

गुरुपः-भूपोऽप्याचार्यः संदिग्धः ।

अद्यत्यामचिकर्णगुल्यसहिताः कर्णः कृपोऽहं तथा
त्वं दुःशासनसौबल्यमष्टिभिर्व्यूहभूमिं धिताः
अंगःभातपरि क्षणेन विलयं नेष्याम एकस्तु मे
शक्तो रंध्रपिधानरक्षणविधौ धीरः समन्विष्यताम् ।

इति ।

सुपोधनः-व्यूहस्त्यानव्यापृतेषु सर्वेष्वेवानिरथेषु को न्वन्विष्यताम् ।
(विनयति) भवतु क्षिप्रमाचार्याय विज्ञापयिष्यामीति प्रतिनिवेद्यताम् ।
(विनयति) तव कर्णः ।)

पोधनः-अंगराज । दुर्लभमविघ्नं मनोरथानाम् । सकलेष्वपि मथित-
पक्षमेव स्मर्यतेषु तत्तत्स्थानेष्वग्रेषु महार्च्यपराक्रमस्त्वयाचार्येण वा
न्य एको व्यूहरंध्ररक्षणक्षमो न कोऽपि मे संदश्यते । तदत्र पुनः
कर्णव्यतामूढतामापन्नोऽस्मि ।

कंचुकी-विजयतां महाजनः ।

सुयोधनः-इतं सुदीनो जयद्रथः । आपि किं कर्तव्यम् ।

कंचुकी-तत्रमनतः सिधुराजस्य महाजादृतो दूत आगितः ।

सुयोधनः-सिधुराजस्य महाजादृत भागवतः । न सिधुराजः स्वयम् ।

इति शैकास्यानपि प्रविभाति ।

कर्णः-नास्य स्वयम्प्रागमने प्रतिशब्धः । उपवागानि क्रमशः पश्यन्तु ।

महाराजमभिभाषितुमिच्छति जयद्रथः ।

सुयोधनः-कश्चिन्न किमप्यन्याहितं यन्मयं सिधुराजो नोपस्थितः ।

मेवमिति ।

कंचुकी-सोत्साहमुखवर्णो दृश्यते दूतः । तेन भद्रमुपपन्नस्य नात्याहितः ।

सुयोधनः-भवतु शृणुमस्तावत् । भवेद्ययम् ।

(कंचुकी निष्क्रम्य दूतेन सह पुनः प्रविश्य ।)

दूतः-(स्वगत्य) विजेत कुरुराजो । देव अस्माकं महाराजो अत्तभर्ता ।

मावेदेदि । [विजयतां कुरुराजः । देव अस्माकं महाराजोऽवमर्ता ।

मावेदयति ।]

कर्णः-(अवधार्य) धिक् निरुपचारताम् । न नाम भ्राता जयद्रथः ।

सुयोधनः-(आत्मगत्य) धिक् धिक् सामंतभूतोऽपि मे सिधुराजः ।

महाराजशब्देनोपचर्यते । आवेदयति च माम् । न विज्ञापयति । अथवा

भवति स्वामिपक्षपातः सेवकानाम् । (प्रकाशय) किं विज्ञापयति ।

दूतः-जह अतिथिं मे किंपि रहस्यं कुरुवदिणो एवाङ्गो जेष्थ निवे

अणीअं । ता समुचिदमंतद्वाणे अत्तभर्तं वेत्तिवदुं इच्छामि ति

[यथास्ति मे किमपि रहस्यं कुरुपतेकाकिन एव निवेदनीयम्]

तन्ममुचिनपंप्रस्थानेऽत्रभवन्ते द्रष्टुमिच्छामहीति ।]

उपोधनः—(आश्चर्यं) अंगराज पणार्दं तर्कपाणि तथास्मत्संकल्प-
कार्यवेदं किमपि भविष्यति । तथावत्परित्यक्तोपचारमप्येनमुपसृष्टं-
पाणि । तावद्भ्रान्तानपि मद्देश्वरेण संसंभ्यैकवीरविषये मामावेदपितु-
मर्हति ।

तर्कः— तथा । विजयतां महाराजः । (निष्क्रान्तः)

उपोधनः—उलूक उच्यतां सिधुराजः समुचिनस्यानगतो भवंतं शनिपास-
यामहीति ।

तुलः—तद्व । [तथा ।] (परित्राणानि)

उपोधनः—(आश्चर्यं) किं कार्यमुद्दिश्य अपद्रुधो मत्रयितुकायः स्यात् ।
(निगच्छति ।)

तुलः—पूर्णं भ्रममाणं सामिणो ज्ञेयं साहज्यादौ कुरुणं विभक्तो भावी ।
तद्व हि विनिद्रो ज्ञेयं तत्तमवै पृथारिसासभं किंपि किंपि पृथग्भ-
माणो संच्छादं श्वे निप्तं गमेड । दीप्तं पमवि पत्य अगुदभदुवार-
अ । मुदं हि मय जीदिसत्यविदपरिचभस्त सादस्त मुहादौ ।
[नूनमम्माकं स्वामिन एव साहाय्यान्कुरुणां विजयो भावी । तथा हि
विनिद्र एव तत्रमवानेनादृगाद्यं किमपि किमपि प्रगल्भमानः सो-
न्नादमिमां निशां गमयानि । दृश्यते मयाप्यशाम्युदयद्वारम् । युतं हि
मया नीनिशास्त्रहृत्परिचयस्य नानस्य मुसात् ।] (संकष्टनाशित्वं)

यदपि परिषत्ते वा यन्स्थानं च निषेते

तत्तत्तं क्षणमिच्छन्वा भर्तुमृत्वा हि धुमेन ।

अ अ मुहादौ विभ मत्तसिधुरिभेखो मे सेवापरिसयो । मुदं हि

मप तादस्स मुहादो । [न च मूर्खाणामिव स्वशरीरनिरेपेण
सेवापरिधमः । धुतं हि यथा तातस्य मुखात् ।] (पुनः वक्तुम्)

मूर्खाः केचिदुपासतेऽत्र मृगयुधाना इव स्वामिनम्
ये मोहाज्जहनि मियानपि निजप्राणास्तदर्थार्जने
ते मुहा मय संपता निजहितं ये वर्धयन्तः सदा
सेवावृत्तिमुपाश्रिता मृगपती नाये शृगाला इव । (निष्कासः)

(प्रविश्य)

फंशुकी-विजयता महाराजः । सिंधुराजः समुपा-

(इत्यर्थोक्ते प्रविश्य)

जयद्रथः-विजयस्य विजयस्य कुरुपते । (सत्पाकेन निष्कांतः कपुची ।

मुद्योघनः-(सशमकम्बर) अहो यत सिंधुराज । ननु उपचागादि

मोऽनुचिनो भवादृशम् । राजभिः स्थितिभेदः सर्वथा परिहरणीयः

जयद्रथः-राजन् नष्टप्राये निजपक्षेऽनिक्रातोऽयस्य उपचारस्य

तथापि यावन्तिभूनामधिपतिर्जावति तावन्न कदापि तव धैर्यं

भविष्यति । यत इदानीम्

भयाद्वा स्नेहाद्वा रिपुं हिनृता नाप भयना
नियुक्तस्य इच्छाये गुरुणि कुरुसेनापतिपदे
यथं वृद्धप्यैवं कृष्णनरितालोऽन्निधियम्
न्यत्रापः संद्रष्टुं स्वजनविक्रयो नेष्यत इति ।

मुद्योघनः-अहोऽस्मात् ते महतिः प्रणिपाति । किं तु सिंधुराज किं

न्यपेक्षायास्तं निजव्यापकः कृतो भयना ।

प्रतीकोऽयः ।

नमः-भूतनाम अस्मद्वर्णनः ।

नमः नमः नमः विष्णोः नमः अर्जुनः
अर्जुनः नमः नमः नमः नमः नमः
नमः नमः नमः नमः नमः नमः
नमः नमः नमः नमः नमः नमः

नमः-भूतनाम अस्मद्वर्णनः ।
नमः नमः नमः नमः नमः नमः
नमः नमः नमः नमः नमः नमः
नमः नमः नमः नमः नमः नमः
नमः नमः नमः नमः नमः नमः
नमः नमः नमः नमः नमः नमः

नमः-भूतनाम अस्मद्वर्णनः ।

नमः-भूतनाम अस्मद्वर्णनः ।

नमः-भूतनाम अस्मद्वर्णनः ।
नमः नमः नमः नमः नमः नमः
नमः नमः नमः नमः नमः नमः
नमः नमः नमः नमः नमः नमः
नमः नमः नमः नमः नमः नमः
नमः नमः नमः नमः नमः नमः

नमः-भूतनाम अस्मद्वर्णनः ।

नमः-भूतनाम अस्मद्वर्णनः ।
नमः नमः नमः नमः नमः नमः
नमः नमः नमः नमः नमः नमः
नमः नमः नमः नमः नमः नमः
नमः नमः नमः नमः नमः नमः
नमः नमः नमः नमः नमः नमः

नमः-भूतनाम अस्मद्वर्णनः ।

नमः-भूतनाम अस्मद्वर्णनः ।

निष्ठावलेन समयेन तपश्चरित्वा
प्राप्स्याम्यहं पशुपतेर्विजयमसादम् ।

सुयोधनः—उदारो व्यवसायः ।

जयद्रथः—स हि दृढसाहसलुब्धो देवो दोषादोपावाविचारम्
मसीदति कष्टतपःसु पुरुषेषु । नापि तस्या दासव्यूहा
कोऽपि दोषः । कुतः

सा मुक्तासगिवाधमैराधिगता पाण्डोः सुतैर्वायसैः
या हंसैरिव निर्जिता पणवत्यादासीकृता कौरवैः
दौर्भाग्यात्पुनरेव पंच षट्कान्भोक्तुं प्रविष्टा वनम्
तां तेभ्यो गणिकाभिवापहरतः को वापचारो मम ।

सुयोधनः—सम्यग्दृष्टम् । अत एव दुःशासननिर्विशेषस्त्वायि मम स्तो
जयद्रथः—अथैवं निश्चित्य महत्तपश्चरितम् । यदेते ध्यानसंश्रितान्
परितुष्टेन पार्वतीप्रियेण भक्तिप्रदाय मे किञ्चिन्सांतरोऽयं
रितीर्णः । यथा

मिथुराज तपःकलेनैस्तुष्टोऽहं गुरुभिस्तव
जिष्णावपेते देशास्त्र्यं सृष्टेप्यसि पांडवान् ।

सुयोधनः—(अपश्यन्प्राञ्जित्वा) हंत मियं नः मियं नः ।

जयद्रथः—तृप्तेनैवात्रिजमपिने प्रकाश्य धीर्षम्
उपैस्ते यममदनं मनि महिन्य
गार्थं शो व्यादतहंरुं रियाय
कर्तामि प्रमुमिह निर्गुनं रिरु न्याम् ।

विशेषः ।

सुखायनः—एवमेव । स्वस्तिवर्तिनस्तुः । सुखोऽप्ययं ।
संस्तुताहाननिमित्तेन समस्तार्थः यत्र ।

जयस्तुः—यत्र एव वरिष्ठं धर्मयोगं उपरिष्ठितः ।

मार्गोऽर्थेन विमर्शं वास्तव्यं विभुतामृतमनसं
निमित्तं सा भवत्यत्र दृष्टव्यं गेहवार्त्ता ।

तुम्हें तुम्हें मनुष्यवर्गः ।

योधनः—मनुष्यवर्गः । मनुष्यवर्गः । मनुष्यवर्गः ।
विशेषः ।

विशेषः ।

आपत्तौ विमर्शः ।

उत्तमादित्येन ।

विमर्शः ।

विमर्शः ।

विमर्शः ।

विमर्शः ।

विमर्शः ।

विमर्शः ।

विमर्शः ।

विमर्शः ।

विमर्शः ।

वीरधर्मदर्पणनाटकम् ।

तृतीयोऽङ्कः ।

(एतत्तु यथापि कृतम् इत्येतेनाभ्यासकानां प्रवृत्तिरिति प्रवृत्त्यर्थः ।)

जयद्रथः—अहो अनुगुणो विधिः । पराहतपूर्वमपि तैर्मन्त्रिभ्यश्च विधिभिः सर्वैर्देवापनीतेऽङ्गुणे महेश्वरवरचर्यादुद्ग्रन्तरमभावेण मया कथं विदुः ।
रंध्रो व्यूहांतःप्रविष्ट इतरैरजय्यः सुमद्रासुतो रंघ्रं पिशाच व्यूहांतं
कुहसैनिकहस्तैर्व्यापादितः । येनावदानेनाश्रुतपूर्वः कौरवाणां चित्तं
मां सकलसंमानैकायतनीकरोति । तेन च समस्तरेणाचार्येण वरचक्
हेतुकामस्मत्प्रशस्तिं कुर्वता कथंचिद्रोपायिनोऽप्यस्मत्प्रभावः सर्वैः
प्रकाशीकृतः । भवतु अथ विजयिनामग्न्यसत्कारमहं प्राप्नोमीति
समुज्ज्वलितो मया वृद्धसन्त्रान्वयः । (वरिष्ठम्) अथ कथमयं
अस्मद्विजयपूजासंमानविधानार्थं सुयोधन इदं वीरपूजाशिविरं नाभ्येति
उलूक गच्छ ग्रही मद्रचनात्कुरुष्विति भवद्भ्यागमकांक्षी विजयं
सिंधुराजो वीरपूजाशिविरसंनिकृष्टे संनिहित इति ।

उलूकः—(वचनम्) अहं भद्रा अण्णवेदि । [यथा भर्ताज्ञापयानि]

(निष्क्रान्तः ।)

जयद्रथः—अथ च द्रौपदीहरणप्रसंगात्पांडवहतकेभ्यः मात्सनिकारस्य
महार्तं परितोषं करोति सौमद्रवयोर्वधः । अस्ति चाद्य विश्वस्तेन
स्मदनुचरैर्णालूकेन मदादेशादस्यामेव वेल्यायां स्वपराभवनिर्यातनक
मैः आतनूपातं व्यवसितमंश्रामैः संश्रमकैश्चिरविलंबितस्य स्वशिवि
प्रतिनिर्वर्तमानस्य निशातमोवशात् यथाकथंचिद्वा अविदिताभिपुत

स्य समारम्भेन स्यात्तु न हनवस्य शुद्धवार्थं संभवणो नाम शुद्धरात्री
नृणां गणेषु रक्षायाः शासनगणराजः नियोजितः ।

समस्तमयाय यद्यपि दुष्य देवैः कर्म ये विन्दन्त्यान्
कर्मो दोषादोपायस्येने साधनस्य नयविधिः ।

(लोकादयः) तथाप्यस्मिन्नुद्गारेने संवृत्तर्णम् पूर्वाग्रहं ग्राहिं संवृ-
त्तिं प्रवर्तते वा न चेति संवृत्तं न ये हृदयादपयानि । अपि नामा-
नृनरनरः पुत्रवधृत्तवधृत्तानेन भाषाज्जन्त्यान् । नाहं स्वसृत्तिं किमपि
नेन गत समारम्भेन कराय स्मृदपायि । यदि तु पुत्रे संदानुराग इव
नाम्नानं धानपेदवस्यमर्मा दुःखान्मा मयि दारुणमनुष्ठानं व्यवस्येत् ।
न तथाप्येनं गणपेयं किं तु न कपटपटुगोपायपततः पादवैराक्षी-
शुभारं चादुष्टैः पुत्रिभो नयानयावविनयन्येन कनाप्युपायेन
नानेव गोपायति । (लोकादयः) वा भिक् । निर्गमित इव ये
संन्यान्ता वरमभावः । अथ वा शुद्धभवेणात्तसार इव ये
मभावो ध्वंसने ।

(लोकादयः)
का- जेउ भदा । एसो कुरुणं राभा सपुत्तस्त सखणस्त
ग सोभाज्जो वि समरकिलेसमुत्तिभं दुस्सासनं भादभं कहं वि
वण्णमणं उवचरिभ सत्तकण्णरोणिहिं अणुगम्पमाणो इदो जेव
वट्ठ । [जयतु भर्ता । एष कुरुणां राजा स्वपुरस्य सखणस्य
शोकाकुलोऽपि समरकलेसपूर्णं दुःशासनं धातरं कथमपि
मसंशयपर्य शन्यकर्णट्ठाणिभिरनुगम्पमान इव एवाभिवर्तते ।]

नान्यद्वदः— अथ भगवन् । अतो ह्यस्यैव इवैव विदुःश्रुताः सर्वे भगवन् ।
 मयः । यदिदानीं विनश्वन्मायातनीन्मायाभ्याने विदुःश्रुताः ।
 (११-५१) अतो विदुःश्रुताः इव भवन्ति एते मया भगवन् । इति श्रुत्वा
 गीता । गीता सत्यम् । (११-५२) इति ह्यस्यैव इति श्रुत्वा भगवन्
 मया भगवन् । अतो भवन्ति एते मया भगवन् । (११-५३) इति श्रुत्वा
 उच्छ्रुतः— ततः महा भगवन्ति । [गीता भगवन्ति ।] (११-५४)
 (११-५५) इति श्रुत्वा भगवन्ति भगवन्ति ।

मुनेष्वनः— (११-५६)

इष्टा भगवन्मायाभ्यानाम्
 नैकाश्च मुनिषु गान्धर्वगणैः
 इत्या कथं विदुः मं शक्तिभिः सदापि
 के। नाम मे विनश्वन्मायाभ्यानाम् ।

अतो नृपसकृमां सौभद्रश्च यं न केचनं नुन्यन्त्यो मे वन्म
 लक्ष्मणो निर्जिन्य पातितः अपि तु इयमा वृष्टा वीर्येण च विना
 गरीयानपि वन्मो दुःशामनः प्रतिपदं तादितस्तीक्ष्णतैः पनविभिर्न
 जितगात्रः कथमपि हृदमाणन्वाद्भ्यमंती नाद्यापि नीरुजः संपन्नः ।
 (११-५७) कालविदा तु मातृकाल्यमनुप्रेयम् । (११-५८) एषोऽथ
 सर्वदा कर्णादिभिरनर्थेभ्यस्त्रायमाणो मृदुयोर्षा जयद्रथो महेश्वरश्च
 लेन सर्वेषामेक एव शरणं जान इदानीं कम्प्युन्सेकमान्द्रः । विदं
 वनेयमस्मद्योधानां यदभ्याल्यकस्यावदानात्तैरथ जिनकात्रिभिर्भाव्यम्
 तथापि प्रत्यक्षविक्रमेण जयशाली सुदृढकृतिरप्येषोऽवश्यमथ नो
 चमृपंतल्यः । (११-५९) वयस्य सिंधुराज एहि । (११-६०) इति श्रुत्वा भगवन्ति

[illegible]

...
...
...

१. अथवा २. अथवा ३. अथवा ४. अथवा ५. अथवा ६. अथवा ७. अथवा ८. अथवा ९. अथवा १०. अथवा ११. अथवा १२. अथवा १३. अथवा १४. अथवा १५. अथवा १६. अथवा १७. अथवा १८. अथवा १९. अथवा २०. अथवा २१. अथवा २२. अथवा २३. अथवा २४. अथवा २५. अथवा २६. अथवा २७. अथवा २८. अथवा २९. अथवा ३०. अथवा ३१. अथवा ३२. अथवा ३३. अथवा ३४. अथवा ३५. अथवा ३६. अथवा ३७. अथवा ३८. अथवा ३९. अथवा ४०. अथवा ४१. अथवा ४२. अथवा ४३. अथवा ४४. अथवा ४५. अथवा ४६. अथवा ४७. अथवा ४८. अथवा ४९. अथवा ५०. अथवा ५१. अथवा ५२. अथवा ५३. अथवा ५४. अथवा ५५. अथवा ५६. अथवा ५७. अथवा ५८. अथवा ५९. अथवा ६०. अथवा ६१. अथवा ६२. अथवा ६३. अथवा ६४. अथवा ६५. अथवा ६६. अथवा ६७. अथवा ६८. अथवा ६९. अथवा ७०. अथवा ७१. अथवा ७२. अथवा ७३. अथवा ७४. अथवा ७५. अथवा ७६. अथवा ७७. अथवा ७८. अथवा ७९. अथवा ८०. अथवा ८१. अथवा ८२. अथवा ८३. अथवा ८४. अथवा ८५. अथवा ८६. अथवा ८७. अथवा ८८. अथवा ८९. अथवा ९०. अथवा ९१. अथवा ९२. अथवा ९३. अथवा ९४. अथवा ९५. अथवा ९६. अथवा ९७. अथवा ९८. अथवा ९९. अथवा १००.

[illegible][illegible]

अथवा शासनेन न्याय विधि द्वारा

[illegible][illegible]

1. 1947-48

१. अथ भवति ॥ १ ॥
 २. अथ भवति ॥ २ ॥
 ३. अथ भवति ॥ ३ ॥
 ४. अथ भवति ॥ ४ ॥
 ५. अथ भवति ॥ ५ ॥
 ६. अथ भवति ॥ ६ ॥
 ७. अथ भवति ॥ ७ ॥
 ८. अथ भवति ॥ ८ ॥
 ९. अथ भवति ॥ ९ ॥
 १०. अथ भवति ॥ १० ॥

ब्रह्मणा धर्माच्च कर्माणि च ।

शरीरस्य सत्यमर्थास्य कारणेनोपाधिनिर्वाहनाय विधाय
यस्य विभेदान् विविच्य वर्णं निश्चयार्थं कृतम्

सर्वान्पुनश्च विचार्य चार्थशेषानि विधाप्य
सर्वान्पुनश्च विचार्य चार्थशेषानि विधाप्य

अथ च

सर्वान्पुनश्चापिना पुनरादिदं नेनाभिराद
गुणप्यारपनुविधिनिष्ठायावेत्त

[illegible]

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ।

अथान्नं चान्नं कृत्वा च नाना विधाया च वर्जय च ।

किंचित्करैः कुरुवर्तवित्तं विरोधम्
 शब्दमपि स्वरैः समुपेक्षमाणैः
 इत्यावशादुत्पराक्रममथ यावत्
 नाम्नाभिरस्यमुपयुक्तमोचनीयम् ।

मुरोपनः- (७७७७) इयमस्य विहृत्यनास्माभिः संपादितैरार्जवैः ।
 कर्माचार्यैरिषेयसादन्तु कथं जनयित्वाति । मुञ्चमममरौजागद
 श्रीप्रहोती बाभन्याया । कथमपि वयसा धिया न जेष्ठम्य सृष्ट
 नादिनो महात्मनो पद्मराजस्य वयोभिरेवोभासिमी शमयित्तौ पति
 २७७ : । (७७७७) मिथुनाज कर्माचार्यमाह भवान् ।
 कर्माचार्यः- न्यायं केनोपायमहेति । न हि दिनहरेन्द्रे प्रकाशमानि
 वदन्त्यसि ।

शम्भुनाम्ना- मिथुनाज न भवानो विजयमिद्विगौरवमप्यप्यामि हि ७७

दुर्जेष्ट्युत्तमिर्माणे नैवृत्तैः येन दर्शितम्
 तस्य नावस्य ये युक्तं ज्ञायते दानुमर्शित ।

कर्माचार्यः- महात्मन सर्वस्वदेगाविमल्युता भासित एव कृत्स्नमिद्विगौरवमि
 देन दर्शितं ज्ञायते । कथमपि लक्ष्यमो नावयोमोऽपि देवता
 कृत्स्नाद्विगौरवमप्युत्तमः । वीरवच निर्माणे निजदुर्जेष्ट्युत्तम
 ज्ञायतेः दर्शितं महात्मनोऽपि युद्धमपि दत्तम् । न हि कर्जेष्ट्युत्तम
 महात्मनः निजदुर्जेष्ट्युत्तममप्युत्तमः । न च न कर्जेष्ट्युत्तम
 महात्मनः दर्शितं । कर्माचार्यः- येन महात्मना इत्यनेन इत्यनेन
 मित्रेन ज्ञायते । कथमपि विजयमपि । न हि प्रकाश

कर्णदुःशासनादपो विजयगुणेन अपश्येनानिशयिनाः भूयंते ।
 सुयोधनः—भगवान् कृपाश्रयादुःशासनमहायोऽहं पादबाध ग-
 णयापि । भवत्साहाय्येन तु भिम्येकीपप्यात्मतान्त्रुंमहमाहंसे । अथ
 तु यथाकथंचिद्विहितसमाणेष्वास्मान् देशकालवित्तिपुराजभेदगपुरा
 नावस्थपदा दिष्टं मतिकूल्येवाभविष्यदिति तर्कये ।

जयद्रथः—भो भो अतिरथ । वरयभावेन जितमिति न कदर्थ्यते ।
 तथापि भगवत्प्रसादसम्भवं ममारुन्नाहयितुं पुरुषकारविशेष एवेव्यते ।
 भवतापि तपःसंभ्रमेणास्त्रि विचिदुपाजितवस्त्ररत्नम् । न किल
 मातृकाले संनिहितं तदथ दृष्टम् ।

कर्णः—यतो न दृष्टं तदुक्तपूर्वम् । आजपस्तु यस्य मार्गकालिकः पुरुष-
 कारस्तस्यैव स आत्मीय इति ।

जयद्रथः—(वेचिन्म कृपय) राजन् सुयोधन । सपरेषु विहितावदानाः
 पुरुषा वंदिभिः स्तूपमानानुमावा पृथिवेनः सेमानपूर्वपभिभाष्यंते ।
 इह तु भवत्साहाय्यकं कृत्वा विपरीतकल्येवात्यापासं पश्यामि ।
 अत एव खलु

अगणिततनुतापः स्वार्थनुदि विहाय
 मुहुरभिगतजन्मा केवलं लोकभूत्यै
 परहितरतचेताः कार्पमित्येव कुर्वन्
 अवसितगुरुकृत्यः सज्जनो न प्रवीति ।

सत्यवचनेन च यथा आत्मा तव सदस्यानामुपहास्यतां नीतः ।
 एवमवगतो नाहमशेषितुमुत्सहे । एष स्वराजधानीं मतिगच्छामि ।

श्रोत्रियाणाम् । यदि अकिंचनः पार्यः तपश्चरितवाननन्यगतिकृत-
देव तदिति विनिगमः ।

मुपोधनः—उदग्रास्त्रमभावः श्रूयते मध्यमपांडवः न तु अंगराजमनुपास्त-
तीति मन्ये ।

अश्वत्थामा—पितामहं चाभिहतवानिति नोत्कर्षां कतिपयस्य । शिर्षं
दिनि संहतवाणयोस्तस्य छत्रबोधित्वेन सुप्तस्येव निपातनात् ।

जयद्रथः—एवं कृत्योपी कृतेनैव हंतव्यः ॥ दुरात्मा ।

कर्णः—(तन्निष्कारः) तत्किं विनष्टाः समरयोधिनो यदेवं कापुरुषवन्मंशं
ननु अहमेव हंतार्जुनमापोधने । आचार्यः मुपोधने शिथिलीति
त्वान्मध्यमवेगेनैव मुष्यते । पार्यपक्षपाती च सर्वदा महारामं न्या-
रोति पार्यं च महीयते । मुषिष्ठिरनिग्रहः पार्यसंनिधानेऽमुक
सर्वात्मना मुष्यमानेन आचार्येणेति कथं मतीयेत ।

अश्वत्थामा—अंगराज । न विदितवेदितव्येष्वतिशङ्कनीयम् ।

शाल्यः—ननु अंगराज मैत्रमाचार्य मतिं विब्रूहि ।

स्वाटवस्य दहने यपनित्वा ॥ न्यवर्तत दिवं विबुधैः ।

यः पिनाकिनमतोपपदाग्री का कथास्य पुरतो न्वितरेषाम् ।

सापुदरीं किलाचार्यो न दुर्घटघटनायां भवत्स्यति । न वा भव-
न मत्पक्षीकृतपूर्वं पार्यचरितम् ।

विश्वसेनेन चोदेषु धार्तराष्ट्रेषु काम्यके

भयकृतुमनःस्वासीन्मोक्षहेतुर्धनं भयः ।

। भवन्तोऽपि

नपि समितिषु शिक्षयितुं क्षमाः । किं तु युद्धं धूर्तं च कृतांतवशादेक-
कारणपाति । कृतांतगतिश्चाचार्यो विचार्य मंथयते ।

कर्णः—अथ भवान्प्रोयेणास्मदुत्कर्षे न मुपनायते । किं तु

न स दूरमस्ति समयो धनंजयम्
अवलोकयिष्यसि यदा निवर्तिनम्
सहकेतवं शितशरं रणे मया
मृतैः मियं गुरुतरं चिकीर्षता ।

शल्यः—एवं सिध्यति चेत्सर्वपापेषु मया भिक्षापिणां म्रियमेव नः ।

जयद्रथः—(आत्मवचः) अनेन शल्यवाक्येन तं क्रूरपोषिनं पार्यमनुचित्य
पुनरपि अनत्यार्तकममत्यर्थमे हृदयम् । यावच्च सा कार्ययोगो न सि-
ध्यति तावद्यत्तत्वं संमानमभिक्षापुच्छोऽप्यहं मरणा कष्टेनात्मानमुन्साह-
यामि । पात्रविशेषन्यस्तस्तु मया कार्यभरः तेनास्ति ये हृद्राशंसा । एवं
पातितपार्थस्य नीतिर्न पुण्यान् सैन्यापत्ये कृतपदस्य कण्ठोणादिभिः
पुरतः उत्पादितविजयस्य मयैव श्लोकेषूत्कर्षो भविष्यति । एते तु
निमिष्ठान्येव । (आत्मवचः) राजन् कुरुणां देवदुर्विपाकान्मोहाहत-
चेतसा मया पादपि स्वबलापह्नवः कृतः । इतः परं तु सकृच्छतेनाभरं
अपि एव विन्यस्य विभज्यमास्तां भवान् ।

अश्वत्थामा—किं नाम तातमतिक्रियितुमीहते ।

कर्णः—आचार्येषु न केवम्याचार्यमपि तु सर्वानेव कुस्मरीतानपि-
शिक्षित्यनात्मकः । न स्वार्थेन प्रवृत्तिर्य मन्वे ।

जयद्रथः—अश्वत्थामन् । अस्माकमसंनिधाने भवत्त्वामेन पश्यन्व-
त्तदृष्टेयं सकलैरपि ।

श्रोत्रियाणाम् । यदि अर्किचनः पार्थः तपश्चरितवाननन्यगतिरु-
देव तदिति विनिगमः ।

सुपोषनः—उदग्रास्त्रयभावः भूयते मध्यमपाण्डवः न तु अंगरानमनुषाम्
तीति मन्ये ।

अश्वत्थामा—पितामहं चाभिहृतवानिति नोत्कर्षाय कतिपयस्य । दिवं
दिनि संवत्सराणामोषस्य छत्रवेधित्वेन सुप्तस्येव निपातनात् ।

जयद्रथः—एवं कूटपोषी कूटेनैव हंतव्यः स दुरात्मा ।

कर्णः—(तपिचारः) तर्लिक विनष्टाः समरपोषिणो यदेवं कापुरुषात्मनेभ्यो
ननु अस्मैव इनामुनमापोषने । आचार्यः सुपोषने शिषिभ्योऽपि
स्वात्मभ्यमपेक्षेनैव पुष्यते । पार्थपक्षपाती च सर्वदा महारामं स्म-
रति पार्थं च महीयते । सुभिष्टिरनिग्रहः पार्थसंनिधानेऽप्युक्तः
सर्वोपमा पुष्यमानेन आचार्येणेति कथं प्रतीयेत ।

अश्वत्थामा—अंगगम । न विदिनवेदितव्येष्वनिर्घटनीयम् ।

काश्यपः—ननु अंगराज वैवपाचार्य मनि विमूढि ।

मार्कण्डेय दहने यममित्रा स म्वरनेन दिवं त्रिभुवैः

यः पिताद्विनमनोपयदाजी का कयास्य पुरतो निरोषाम् ।

साकृन्वी दिष्टाचार्यो न दुर्य्यत्ययनायां म्वर्य्यति । न वा म्वर-
न म्वरतीकृत्युर्व पार्थेचरितम् ।

विचयेनेन वंरु पार्थगच्छेत् काश्यपे

अश्वत्थामनःप्रार्थान्मोषादेवुर्ध्वनेमवः ।

म्वरिहं दोगमव्यादुर्लभ्यते । म्वरिहं दोगमव्यादुर्लभ्यते ।

वशात् पार्यते विजयपूजायां संनिधानुपस्थाभिः । अतो भवता एव
सुखीरः सहाविन्द्य विजयिनः सिंधुराजस्य महार्यापचिनिरनुष्ठा-
तयेति ।]

मुयोधनः—यथाज्ञापयत्याचार्यः । (निष्क्रान्तः प्रतीक्यते) मदराज तदिदानीं
यथाचारमयतनविजयदेहने सिंधुराजार्यापयिकीमपचिर्वि, प्रतिविधा-
स्यामहे ।

शस्त्रः—उपपद्यते । सामंतत्वान्महाराजस्य भृत्यभावेन महदुपकृतमय
सिंधुराजेन ।

अग्रहितमनाः स्वाम्यादेशे श्रुते न विन्दन्ते
गणयति न च बलेशं कार्यं करोति य आहतः
निजमिव दितं मन्या भर्तुर्हिते निरतः सदा
स खलु विरलो भृत्यः पुण्यैः कथंचिदवाप्यते ।

तर्पय च

यः संमग्नारपति भृत्यरत्नप्रमाणम्
कार्येषु चैनमुचिनेषु तथा निधुक्ते
सिद्धौ सदानमभिनेदति च प्रसंसन्
स्वामी स एव गुणवेद्भवति मन्त्रस्यः ।

मुयोधनः—एवमेतन् । कः कोऽयं योः ।

(प्रविशति)

शस्त्रः—नेत्र देवो । [जयन्तु देवः]

मुयोधनः—गुम्फितः । सख्यसेनायु मंगलार्थनिस्वनैः विनायकः ।

अश्वत्थामा—आः तातापवादिन् मृषाविकृत्यन सुद्रबुद्धे ।

कर्णः—आचार्यपुत्र । आपातविजयमदमचो जयद्रथो जितकाशी अंश
शातनिजपस्वलतारतम्योऽस्मासु कुपितेषु क्षणेनैव न भविष्यति । ॥
देशकालविदा भवता संयम्य कोपं कश्चित्कालः सोढव्यः ।

सुद्रापवादः श्रोतव्यः सातेनैव मनस्विना

अवज्ञैव प्रतीकारस्तत्र सद्भिर्निरूपितः ।

जयद्रथः—नाहं मृषात्मश्लाघी नापि सुद्रः । कुरुपतये गुणज्ञाय जय
वाप्त्यर्थं सौमार्दोचितं सदुपायमुपदिशामि । येनाचिरात्तं शूरमानं
पार्थ हतं द्रक्ष्यथ । नैव सुविदितविक्रमाणां युष्माकं गुरुरां परम
क्रामितुं मे आयासः ।

सुयोधनः—सुन्दराममेव त्वामवगच्छामि । नापि अंगराजमभूतिभिः
मातृकात्रे सौधिन्यमाविष्कृतम् । अंग सिंधुपते समानकार्याणामस्मां
विराटः शात्रवाणामुत्कर्षहेतुर्भवति । अतः प्रकृतमेवानुसरामः । प्र
शन्यामन् । अंगराज । उक्तपूर्वमवा यथाहं वां कृतिनारगच्छामि ।
युष्मदादिषु च भर्गं निधाय रणपुरायेनामुद्धिष्ये ।

(अंगराज)

प्रतीकारा—जेड देवो । मत्तमभदा आचारिजेण सेणावदिणा देवस्य
संदेहो यदिथो जड अटिमंकुल्लगपरमज्झिदमेणिभानुदंसगाराणे
न पारिस्तड विजयवृत्तात् । मणिग्राहुं अग्नेदं । अतो मभदा उदो
कुर्व्वगिदं मद्र अरिपंविम विजदो गो निगुराअस्य मरणा अरदो
अण्णविदिद्वत्ति । [जयन् देवः । मत्तमभदापार्येण मेनारविज
देवस्य संदेहः यदिथो यथा अविमंकुल्लगपरमज्झिदमेनिभानुदंसक

वशात् धारणे विजगन्मायां संनिपातुमर्थाभिः । अतो धवता एव
 वृद्धैः सताविंशत्य विजयिनः सिद्धुगामस्य सतापार्थविनिगुहा-
 नयेति ।]

मुपोचनः—यथाहमप्यप्यार्थः । [विजयिता वृद्धैः । यद्वराज तदिदानीं
 यथायामप्यनन्तरिजगत्तमे सिद्धुगामार्थापवित्रीयपदिनि मयिबिधा-
 स्याद्वे ।

शान्तः—उपदयते । साधेनान्यद्वाराजस्य धृन्वभावेन धातुपटनस्य
 सिद्धुगामेन ।

आहितयनाः श्वाभ्यांश्चे शुने न विंशने
 तगदनि न च वृद्धैः वार्थं करोति य आहतः
 निजमिव हितं यथा धर्तुर्गते निजः सदा
 न त्वन् विरलो धृन्वः पुण्यः वार्थचिदवाप्यते ।

तथैव च

यः संमथारयति धृन्वग्न्यप्रमाणम्
 वार्थेषु चैनमुचिनेषु तथा निपुंते
 सिद्धौ मदानमभिनेदति च मशंगन्
 श्वामी स एव गुणविद्वजनि मशस्यः ।

मुपोचनः—एवमेतत् । वः वोऽथ भोः ।

(परितप)

शान्तः—जउ देओ । [भयतु देवः]

मुपोचनः—गुम्भितक । सताप्योनाशु मंगल्यूपनिस्वनैः सिद्धु

मृदांयं नै। मरुः । हिंनु एषमानंदपरावशिष्यमुपवर्णोऽविम मे
इदपाऽपमानि पापेतेनक आनेवः । एवं विम दुःस्वगंभिमानि
मुखावि ।

कपोः—महाराज । मुक्तगोऽम्बरदुर्मोनेन मेपदपापावर्णाकृत्त आम्ना
मवशा ।

कान्त्यः—राजगिऽमनुष्टिम् ।

कान्त्यः—अवधमानिष्ठ इदानीं सिधुगजः

कान्त्यः—इतः परमर्नगऽकर्णापं विविनयनु महाराजः । नो हि भनि-
धोपणां रणमंमर्दं ज्ञमेह्यने । पगागनध भंयन्पादनां तिविरे संगत-
कपुडाऽर्जुनः ।

जयद्रथः—(म'नम'एनकेन) हिं न हनोऽमर्दः । (एन्कोन्) वीरैः रीत-
मर्कभूयांभिरवि ।

कान्त्यः—नैवमर्जुनविषये संभावनपप्यर्हति । रणादस्य व्यसनयने एव
पर्यामात्मन्याप्यात्मसंज्ञयभाजः गजगताः ।

जयद्रथः—(गजगताम्) ननु राजन् चित्यनामस्मद्विजयः ।

कान्त्यः—नन्पादनां व्यवसितं चौरविज्ञाय यथायुक्ते संविधेयम् । पुत्रव-
धाभिपेगेण परां काष्ठाभिरुद्धे पार्यमन्यौ आपार्यमेगराजं वा विहाये
न कोऽप्युरोपसर्गो भविष्यति । रतणीयस्य मयत्नेन सौमद्रवपमपान-
हेतुः सिधुगजः ।

जयद्रथः—(आगमवगच्छ) अपि विज्ञानां अनेन मे मयत्नगुडा महाभीतिः ।
(मविष्य ।)

पुरुषः—जदु देवो । आपारिमो संदिशः । गुदं मय दूममुहादो संसप्त-

विजयमुद्रोपपितुं तन्कार्याधिष्ठान्मनसिर्दिश्य विजयपूजापंगण-
न्युपार्नीयंगाम् ।

ब्रह्मन्धः—जं महाराष्ट्रो आणवेदि । (निष्कम्भ उचः वरिष्ठ) अनुविष्टितो
महाराष्ट्रस्य आदेसो । इषाणि उण पूजापंगलाई । [यन्महाराष्ट्र
आश्रयति । अनुष्ठितो महाराष्ट्रस्यादेसः । इषाणि पुनः पूजापंगलानि ।]
(मेरुदे हरेरुचिः । अथर्वण वपारधानमुपेयव)
मुद्रोपनः—(काली प्रवचनचण्डावन)

साधैयन्त्यायिनि स पितामहो नः
द्रोणोऽपरा गुहकर्तागतनिध कर्णः
तामेव मुल्यपरिने त्वयि कल्पयापि
धर्मो भव त्वमपि वीरारेण गण्यः ।

(कल्पयन्त्यायिनि स पितामहो नः)

वीर्यमन्त्यायिनि स पितामहो नः
द्रोणोऽपरा गुहकर्तागतनिध कर्णः
तामेव मुल्यपरिने त्वयि कल्पयापि
धर्मो भव त्वमपि वीरारेण गण्यः ।

अथ व

निर्देशो मेरुद्रोणमुपिष्टवपनृष्टं नृपते वीर्यमन्त्यायिनि
कर्णोऽपरा गुहकर्तागतनिध कर्णः
तामेव मुल्यपरिने त्वयि कल्पयापि
धर्मो भव त्वमपि वीरारेण गण्यः ।

अथ व—अथ व—अथ व—अथ व—अथ व—अथ व—अथ व—अथ व—अथ व—अथ व—

स्मृष्टोऽयं नैव यतः । किं तु एवमानंदपरावशियमुपवर्तनीत्येव मे
इदमाद्यवामनि पार्षणेनैव आनंदः । एवं किं दुःखमभिमानि
शुद्धानि ।

गीता-महाराज । शुद्धतां न्यवबहुषामेव जयद्वयस्यानृणां ह्येव आत्मा
भवति ।

शास्त्र्यः—शब्दगिरिद्वयमुष्टिम् ।

महद्युधाम्ना—मन्त्रधनिष्ठ इदानीं सिधुराजः

शास्त्र्यः—इतः परमनेतरकरणाये विविनयतु महाराजः । श्री दि भनि-
धीपणां रणमर्मदं ह्येवमेव । परागत्य भवेत्याहुनां निविहं संज्ञा-
वपुद्धारजुनः ।

जयद्वयः—(मन्त्रगिरिद्वयम्) किं न ह्येवमिदम् । (शब्दगिरि) श्रीः संज्ञा-
मर्मधूपोधिपि ।

शास्त्र्यः—नैवयर्मुनविषये संभावनमप्यहंनि । रणादस्य व्यपनयने एव
पर्यामास्तथाप्यान्मसंज्ञयमाजः संज्ञकः ।

जयद्वयः—(मन्त्रगिरि) ननु राजन् किंन्यामस्मद्विजयः ।

शास्त्र्यः—तस्याहुनां व्यवसिर्न चारविज्ञाय यथायुक्तं संविषेयम् । पुनर-
धाभिप्रेतं परां काष्ठापधिरुदे पार्षमन्यौ आचार्यपंगराजं वा विहाय
॥ कोऽप्युपरोपज्ञायो भविष्यति । रसणीयद्वय मयन्नेन सौमद्रवधमपान-
हेतुः सिधुराजः ।

पदधः—(आत्मगणम्) अपि विज्ञानां अनेन मे मयत्नगूढा महाभीतिः ।

(प्रविश्य)

पुरुषः—जेदु देवो । आचारिजो संदिसह । मुदं मय द्ममुहादो संसप्तः

अबलाहं सन्वाहं वि विणासिअ विअइणा वामुदेवज्जुणा सरस्स-
ईतीरे साअंमंज्जं उवासिदुं समिहावणं प्रविट्ठा चि । अदो मंन-
ज्जात्थं मंनसिचिरे संणिहिदा होतु भवंतचि । [जपतु देवः । आचार्यः
संदिशति । श्रुतं मया दूतमुखात्संशस्रकृत्वलानि सर्वाण्यपि विनाश
विनायिनो वामुदेवानुनो सरस्वतीतीरे सायंसंध्यामुपासितुं समिद्धं व-
विट्ठापेति । अनो मंत्रकार्यार्थं मंत्रशिचिरे संनिहिता भवंतु भवंत इति ।]

सुयोधनः—अहो अन्याहितम् । ननु मद्रेश्वर अंगराम मद्वैशसभि
उत्तरमुपलक्ष्ये ।

जयद्रथः—राजन् एषमस्म्यप्रतिष्ठापसरपानैर्षोधिर्नोऽपि गुणशो भ्रा-
म्यगामिममनुतिष्ठतु ।

द्राम्यः—ननु स्वयंतामाचार्यदर्शनाय ।

जयद्रथः—(स्वर्गशोकममुष्णाय आरमणतम्) न मे सेनापत्यापिहार्
दिभ्युतेः । (जयद्रथः) राजन् विजयसंग्रामभानोऽहं तारादिभ्राम्यापि ।
मंनः संवर्णनाम् ।

कर्गः—विजयविजयिन एषमेव श्राम्येति ।

अम्यम्यामा—विश्राम्येति च ।

(वदे कष्टं न वदतु वदे निष्पत्ता)

जयद्रथः—(विजयः) किं नाप्यप्रतिहतरं वरेते मे आनंदः । अथ वा
यथा यथा विजयविजयिन उन्माहः श्राव्येति तथा तथा सतिगापुमे
मेत इव स्वीकृत्यते वयोदेवः ।

स्विकृत्यते वयोदेवः

स्विकृत्यते वयोदेवः

अवाप्तिविषयोऽहं फाल्गुनात्प्रोपताघ्रात्
भयविरक्त उदीरो मृत्युपापात्तमप ।

तथापि कथं वित्तूटप्रयोगकृतारहं बः शिविरं मविज्य कार्प्यसिद्धिं
मनिपालयामि ।

(विष्काशा. तर्हे ।)

विजयपूजा नाम तृतीयोऽङ्कः ।

वीरधर्मदर्पणनाटकम् ।

चतुर्थोऽङ्कः ।

(ततः शर्वशक्ति राजकुलः विद्यालयः ।)

शंकुकर्णः—अरे कुहरस्व । णं अज्ज अम्हेहिं वणभोजणं एव्व अणुमा-
णिज्जादि । ता इह ज्जेव सव्वं उवाहर जं किंचि महाणसग्गंभंतरे तुए
पक्कणं सिद्धं किदं होदि । [अरे कुहरास । नन्वद्यास्माभिर्वनभो-
जनमेवानुमान्यते । तदिहैव सर्वमुपाहर यत्किंचिन्महानसाभ्यंतरे त्वया
पक्कणं सिद्धं कृतं भवति ।]

पिशाचः—तह कलेमि । (निष्क्रान्तः ।) [तथा करोमि ।]

शंकुकर्णः—(परिक्रम्य) एसो अहं पादिदाहिमण्णुणो जअहस्स पिअं-
करो अस्स सेअएण उल्लूएण महंतेण पारितोसिएण विण्णविअ
प्पभोजिभो अज्ज एदस्सिं अम्हाणं वलसंबद्धेण काअकज्जलकाला-
अससरिसे अंधआरे पणीभूदे संसत्तअरणादो पादिणिवट्ठंते कण्हा-
अणुणे गुत्तवहेण वावादिदुं किदव्ववसाभो इसीणं सामिहाहरणत्थर-
वित्थदं एदं सरस्सईतीरवणं पविट्ठो म्हि । रुक्खगुम्मांतरिदा च
ठाविदा मए रक्खससेगा कज्जआले संणिदिदा भवे सि । अणे-
णेव्व वणमगेण पत्थो णिवट्ठदिचि उल्लूएण कहिदं । एरिसे दुग्ग-
मारणमगे एको वि सहस्सेण जुज्झंतो विजई होदि । ता दाणिं
एत्थ भोजणं णिवट्ठिअ जत्थ गहणनयो काणणुदेसो ताह ज्जेव्व
पटिपालअंनो विट्ठामि । [एषोऽहं पातिनाभिमन्योर्जयद्रथस्य मियं-
करोऽस्य सचक्रेनोलूकेन महता पारितोषिकेण विज्ञप्य मयोनितोऽद्यै-
तस्मिन्नास्थाकं बन्धमंरधने काककज्जलकालायतसदसोऽधकारे पनी-

भूते संशयकरणात्प्रतिनिवर्तयमानौ कृष्णार्जुनौ गुप्तवधेन व्यापादयितुं
 हनयवसाय प्रार्थनां शयिदाहरणार्थरक्षितमेतत्सरस्वनीनीरवर्नं भवि
 श्येति । एतद्गुण्यन्तरिता च स्यापिता मया राक्षससेना कार्पकाले
 संनिहिता भवेदिति । अनेनैव वनमार्गेण पार्थो निवर्तत इत्युक्तेन
 कथितम् । ईदृजे दुर्गपारण्यमार्ग एकोऽपि सहस्रेण युध्यमानो विज-
 यी भवति । तदिदानीमत्र भोजनं निर्वर्त्य यत्र गहनतपः कान्तो-
 रेशस्त्वैव प्रतिपालयेति श्रुयामि । } (कान्तोऽपि वक्षते ।)

(शरित्वेन विहितदृश्य)

विज्ञापः— (भोजनं विना) विष्ट शायी एते उत्तमादौ
 कुल्लुप्तेष्वम्णादौ दक्षिणाम्णादौ दक्षिणाम्णादौ पश्चिमे उष्ट्रे उष्ट्रे
 उज्ज्वलपुष्टिने शायिणो कले महापदे आणीए एदे अ
 पाणभयते । कुल्लुपलिपुलिदा धम्मण्णा उदघोणा जलकपाले
 अ । एददिश मद्गममत्तए शायिणो महापदपक्षाई विविदाई वंज-
 नाई मेदे वसा शिरासंदा इदमज्जे अ । एत्तं शज्वलसज्वले लुहले
 ओह्वावर्त्तपिजे शायिकले आहाले आणीए । ता भोभणे कलेटु
 शायी । [विजयता स्वामी । एतदुत्तरस्मात्कुरुक्षेत्रेणाराक्षिणस्मा-
 त्संशयकरणात्प्रत्यग्रमुष्णमुष्णमुष्णपुरुषिरे स्वापिनः कृते महापा-
 मपानीतम् । एते च पानकपात्रे । रुषिरपरिष्कृता धर्मनदा वृष्ट-
 याणा नरकपालं च । एतस्मिन्मग्नप्रयस्तके स्वापिनो महानसप-
 कानि विविधानि व्यंजनानि मेदो वसा शिरासंदा अस्तिमज्जा च ।
 एवं सर्वरसज्वलो रुषिर ओष्ठावलोप्यः स्वापिनः कृते आहार आ-
 नीतः । तज्जोन्ननं करोतु स्वामी ।]

भूते गेहप्रहरणान्प्रतिनिर्वर्तयानो हृत्पात्रेनां शुभचपेन व्यापारयितुं
 इत्युक्तमात्रेण अर्चयितुं वादिताहरणार्थरक्षितमेकस्वरत्नमोतीरत्नं मणि
 रोजयि । हृत्पात्रेनां नित्या च कथापिना मया साक्षात्मेना वाप्येवमे
 र्त्ननिदिता भवेदिति । अनेनैव वनमार्गेण पार्थो निर्वर्तन इत्युक्तं
 वार्थितम् । ईदमे दुर्गपारुषण्यात् एकोऽपि गहमेन मुष्यमानो विप्र-
 र्थो भवति । अदिदानीमत्र भोजनं निर्वर्त्य यत्र गहनतपः काननो-
 र्देशात्तत्रैव मणिपालयैरित्यादि । । (अन्तेनां च पत्राते ।)

(४३५२७)

विज्ञापः— (भोजन विधौ) विष्ट मासी एते उक्त्यादौ
 शुद्धमेतत्प्रादौ दृष्टिगतादौ संशयभयप्रादौ पयगे उष्टे उष्टे
 वज्रप्रादौ प्रादिषो कमे महामदे आणीए एदे भ
 पाणभपसे । शुद्धिप्रादिपुष्टिदा चम्पणदा उष्टपोणा गन्धकामे
 भ । एदादिह मदेगभमन्यप प्रादिषो महानपकाई विविदाई वज-
 नाई मेदे वता शिराईदे इष्टयमे भ । एवम् श्वल्लवचले सुष्टे
 ओष्टावष्टिजे प्रादिषो आहाले आणीए । ता भोजने कष्टेदु
 मासी । [विजयतां स्वामी । एकदुत्तरस्यात्सुष्टोभरणादिति स्या-
 त्संशयकरणाभ्यन्यग्रमुष्णमुष्णमुष्टाप्रादौ स्वामिनः कृते महापा-
 तमानीतम् । एते च पानरूपमे । रुष्टिपरिष्कृता धर्मनदा उष्ट-
 पोणा नरकपालं च । एतस्मिन्मर्गजयसक्तं स्वामिनो महानसप-
 कानि विविधानि ध्येजनानि मेदो वता शिराईदा अस्थिमज्जा च ।
 एवं सर्वरसज्वलो रुष्टि ओष्टावष्टोप्यः स्वामिनः कृते आहार आ-
 नीतः । तज्ज्ञानं करोतु स्वामी ।]

कृष्णः—मा भ्रातरि मनुष्या इत्यस्याः अर्थं हि भ्रातृविशेषं
 तर्थात् इत्यस्या एते । तुभ्यं इत्यदौ अन्तरिक्षे विदुः । विदुः भ्राता
 न कालवशात् एते मनुष्यो पुत्रं दीयतामि न गोदत्तं सत्तु ।
 (विभक्त) अए एते उच्यते । [मा विमिष्ट । मनुष्या इत्यस्या-
 तामननमित्यस्मात्तानां तर्थात् इत्यस्या एते । न्वं तादृशं ज्ञेयं
 विमिष्ट । वि. नृ भ्रातृकं कार्यं दद्यात् एव मनुष्यः मयं इत्यन-
 नि न शोभनं दानम् । अयं एव उच्यते ।]

(अत्र भ्रातृविशेषं दीयतामि विमिष्टं विदुः ।)

कृष्णः—(वक्ष्यते पौराणिक) अहं नमि एतां भ्रातृ भ्रातृ-
 पदं । पदिष्णादं अनुविष्टादि नानि ददन्तु । परिष्ठा भवि-
 त्वासां एतां जाही । अहं एव जमनभरे पौराणिकपदिष्ठा
 पदं मनुष्या दीयन्ति । अहं उच्यते एवमभ्यासं वमनं परिपालयन् ।
 अर्थात् पालयन् वि न तनेन । एतेन एव वमनाणुपालनेन
 ममतां रक्षन्तीति । [यथाहं तर्क्य एतां स्मानपस्यति । मति-
 शमनमुदीयते न वेति द्रष्टुम् । इदमविश्वासोक्तिः जातिः । अत-
 एव यमनगरे पौरानर्थप्रतिता भूयिष्ठं मनुष्या इत्यने । वयं पुनरे-
 व यमना वचनं परिपालयामः । अर्थात् मनुष्या इत्यने न त्यमाः
 एतेनैव वचनानुपालनेनास्माकं राज्यभोगा भवेति ।]

(विदुः गृहणी)

कृष्णः—एतां एतां किं कार्यं निवृत्तिस्तदि । अहं वा न ताम-
 वधिदो अहं पदिष्ठा पुत्रं उच्यते पारिलोमिभं पदिच्छनेन ।- उच्यते

विश्वस्तेऽपि न विश्वासः कर्तव्यः सिद्धिमिच्छता ।
जीवन्मरो न विश्वम्यो यावत्कार्यं न साधयेन ।

[नन्वेव एकाकी किं कार्यं निर्वर्तयिष्यति । अयं वा न नामवंति-
तोऽहमेतेन प्रथममेव पारितोषिकं घर्णाच्छता । उक्तं हि तातेन]

शंकुकर्णः—णं अरे उलूख मनुस्मद्दम् । किं एतत् आगमिष्यममार्तं
णिभ्रकञ्जारंभव्वमिद्राणं भवसज्जणं किदं तुए । अरे ण तुमं विष
अहं अंधआरे णट्टदिट्ठी । तेन गूढं चरंतो वि मए दिट्ठो सि । वं
मा पलाएदि इदो एव्व आभच्छ दाणिं । कज्जं तु अम्हाणं गु
दंसणेण धंसिदकप्पं । मं होदु तं होदु । [नन्वेव उलूख मनुष्यस्य

क । किमत्रागम्यास्माकं निजकार्यारंभव्यवमितानामपशकुनं कृतं त-
या । अरे न त्वमिवाहमंधकारे नष्टदृष्टिः । तेन गूढं चरन्नापि मया
दृष्टोऽस्ति । ननु मा पलायस्व । इत एवागच्छेदानीम् । कार्यं त्वस्माकं
तव दर्शनेन ध्वस्तकल्पम् । यद्भवतु तद्भवतु ।]

उलूखः—(आत्मगतम्) अप विडालवत्त्वा रक्ससजाती अंधआरे आ-
अदिट्ठी होदिस्ति विमरिदं खुमए जो अहं एणं पेक्खिअ पलाइं
किदकमो आसं । प्पदोससमए अंधआरो वि दाणिं घणीभूदो । णिउणं
अ अणेण लज्जाविदो मिह । होदु ण अवमाणचिंताए अवसरो एसो
उक्तं हि तादेण । [अये विडालाक्षी राक्षसजातिरंधकारेऽधिकदृष्टिर्भ-
वतीति विस्मृतं खलु मया योऽहमेनं दृष्ट्वा पलायितुं कृतकर्म आसम् ।
दोषसमयैरंधकारोऽपीदानीं घर्णीभूतः । निपुणं चानेन लज्जापि-
ऽस्मि । भवतु नावमानचिंताया अवसर एषः । उक्तं हि तातेन ।]

मानोऽन्वमान इति मूर्खजनस्य विना
सैन्यस्य मन्त्रमपि योऽर्थमर्पति कोषान्
मेधावृत्ते जगति व्याधमपाम्य मरुतान्
भाप्नोति निमग्नगन्धर्व गति क्षयस्य ।

मनुस्मृती भ एवो य ए संनर्णाभो । (उक्तं मन्त्रम्) न शंकुः कर्ण
परीद । मारी सिंधुराभो पटिकमणं पुरतदि का वहा का वहाति ।
ता गिरवाभो नृद सर्पांश्च उवगदो मिह । उक्तं ॥ तादेण ।

मार्पनापूरणात्ततः मैत्री रक्ष्या यदा भवेत्
मित्रेण केनचित्पापदंनर्थाय भुम्बी भवेत् ।

ता मा कुप्य नृद वभणे विद्विरनं । [मनुष्पादी वैप मया सात्वनीयः ।
ननु शंकुः कर्ण मसीद । स्वामी सिंधुराजः प्रतिक्षणं पृच्छति का वार्ता
का यानेति । तन्निरुपायस्तव समीपमुपगतोऽस्मि । उक्तं ॥ तातेन ।
तन्मा कुप्य तव वचने स्यास्यामि ।]

शंकुः कर्णः— जं होदु नं होदु । तह वि उम्मसोलस्स नृद संकं अवणदस्सं ।
न एकल्लो ज्जेव महेने कम्माणि वावुहो अहं । एदे अस्स काणणस्स
गहणदेसं मम परस्सदा सेणिभा तहमुम्मसंबुदसरीरा गिल्लीभंति ।
निविटीभूदे अपभारे णिअमिस्संति । इमं सरं हत्थे दंसंभतो गिरु-
वेहि । अम्हदीअं सरं देविस्वअ न कोवि तुमं संकिस्सदि पारेस्सदि
या । (वागमस्सयं वयति) मूढं तहिं चरंतो पेस्सव अम्हाणं चरित्तं । न
रवस्ससा मणुस्सा विअ मिथिदलोहादां पटिण्णादपटिआणो । नुम्हाणं
दसगरहभारपज्जत्तं णीदिसत्तं । अम्हाणं तु पाणयए वि जहावभणं

शंकुकर्णः—अं ओर कापुरिस तुह दंसणेण अज्ज कज्जं तु संसमगं
जेव्व जइ अ अज्ज सिदीण हवे पुणो वि तुम्हारिसाणं कज्जाणि न
वदा वि अंगीकरिस्सं । एसा वि दुदोआ पढिणा मह मुहादो णिगदा ।
जह तर होदु सप्पुरिसाणं जेव्व संगदी वइदा । [मन्त्रे कापुरस
तव दर्शनेनाद्य कार्यं तु संशयगतमेव । पदि चाय सिदिर्न भवे-
त्पुनरपि पुष्पादृशानां कार्याणि न वदार्थगीकरिष्ये । एषापि
द्वितीया मतिज्ञा मय मुखाभिर्गेना । यथा तथा भवन्तु सत्पुरुषाणा-
मेव संगतिरुचिता ।]

(श्रीरत्नवापकाभिनिकाङ्ग वल्लुः ।)

शंकुकर्णः—(विस्मय) अप एदे रहारुडा एमाइणा एव्व दुवे गो-
बाल्लमुणा । एहरएसा वि न दीसंति । ता मिद्धकप्पं पढिणार्द मय ।
जाव एदाणं एच्छादो र्वं मयएअंनो अवमप्पामि । (भिक्खु-)
[अये एतो रपारुडावेकाकिनावेव हो गोपाल्लमुनी । एयरसा अपि
न इएये । तन्निद्वकलं मनिज्जानं मय । वावदेनयोः वधाएधं
कसपअपसर्पामि ।]

अपेक्षावः ।

(ततः प्रविशतो वयोक्ती वृज्जामुनी)

वृत्तः—धर्मजय

भग्नैरपि मयममेव्य रणाप धृयः

दुर्धोषनस्य विजयाप वृत्तमपागैः

संसमंरमरधुमिनिवासवामैः

आत्मा हुनो हुनधुमि रवपि जन्मपागे ।

यद्य तेऽद्य लघुहस्तस्त्रयमोद्यनस्त्वं च तन्मे न बहुतो दृष्टव्यम् ।

मोक्षमिच्छन्ति यान्वाणानाकर्णो हृष्टकार्मुकाः

कथंभीभूय मुञ्चन्ति तानेव द्विपत्तां गणाः ।

अर्जुनः—यगवन् । आत्मगाभिनी स्वस्त्रियं भवन्तः प्रशस्तिः । कुतः

दत्ते त्वयि प्रतिपदं परं ध्वज—

लक्ष्ये नियन्तरि रयस्य तथा तथा च

शून्यप्रवृत्तशरदृष्टिषु शात्रवेपु

सिध्यन्ति जिह्मगतयोऽपि मदीयवाणाः ।

कृष्णः—सखे अतीव शोभसे विनयेन । भूतार्थं तु ते ब्रवीमि । यदासन्ना-
स्तमयं भानुमन्तं रणाव्यलोकयं सोऽपि देवः खलु भवदनुहरणकाम
इष विप्रप्रप्यति स्म । तदानीं हि

नीहाराणां विविधरचनाव्याजमातंगसंघान्

स्थाने स्थाने किरणनखरैरक्रमेणावदार्य

संध्यारागारुणहनुसद्योऽस्ताचलप्रस्थशोभी

भास्वत्सिंहोऽगमयत दृष्टौ रूपयंस्ते प्रतापम् ।

अर्जुनः—यस्य अस्तमये त्वन्य एवाभवन्मदीयो भावः । यतः

यदा संध्यागगारुणितनुद्भिः पिञ्जरितदिक्

गतोऽस्तं तिग्मांशुर्व्यतिकरितनीहारपटलः

मतं मेऽयं कश्चित्समितिनिहतारातिरुधिरैः

प्रसाध्यात्ता वीरो गत इव लयं काम्यवशगः ।

भूपम सपनुचितयनो दिनमणि किमपि द्रवतीव मे हृदयम् ।

मृच्छाः—भवंत्येवं करुणानतिन्मुखा वृत्तयः सूक्ष्मदर्शिनाम् ।

पश्य । पश्य पश्य । स्वनिवेशमार्गं प्राप्ताः

अमेरिता अपि मया स्तिमितोर्ध्वकर्णाः

नासापुटस्फुरणसूचितसंमर्षाः

एकान्तमृत्तिनिवासदिनो जवेन

घर्णाति हंसपवला हरयस्त्वदीयाः ।

भोजनः—मृत्तमतिपोरं ध्वातम् । किमपि च करुणाविह्वलोऽनुस्तादयिष
सर्वपात्मानमहमनुभवामि ।

(प्रविश्य अन्तर्द्वारम्)

शंकुकर्णः—अहो हरिश्च अहो अभ्यारो अम्हारं मभरस्म विभ
जलनिही । ना अभं अहं विहालद्वेषेण रहस्य पच्छा चवर्मानो
मणिमज्जदिप्यंतं सकिरीदभं से तिस्रं अणेण करवालेण निशादेमि ।
(चोदितवत्ता परिक्रामति) [अहो हर्षहारोऽपकारोऽस्माकं मकरस्येव
जलनिधिः । तद्वयमहं विहालद्वेषेण रसस्य पश्चादुपसरन्मणिमयूखरी-
ण्यमानं सहिर्दृष्टमस्य दीर्घमेनेन करवालेन निशातयामि ।]

मृच्छाः—वपस्य अस्मिन्निविदाधिकारे तन्महद्वर्षाभ्यां तावधानैरस्याभि-
धारितव्यम् । मृत्तमयोनिनो हि मृत्तुन्यादयस्त्रिंशन्वेषिणोऽपमृत्त-
प्रभेषु गुह्यगतिनः मयोमेषुः । तन्मृगैर्नन्दवारवाणो दत्तावधान-
रितुः । विजयविधेयान्निःशेवा अमेरिताः पथापन्नरतादयः ।

शंकुकर्णः—अ जाय मवित्पदो हं अणेण पुनमारदिता । हयमता अ

यद्य तेऽद्य लघुहस्तत्वमोघशरत्वं च तन्मे न बहुतो दृष्टपूर्वम् ।

योक्तेष्विच्छन्ति यान्वाणानाकर्णोक्तृकार्मुकाः

कथंभीभूय मुचन्ति तानेव द्विपतां गणाः ।

अर्जुनः—भगवन् । आत्मगामिनीं स्वस्वियं भवतु प्रशस्तिः । कुः

दक्षे त्वयि प्रतिपदं परं धनम्—

लक्ष्ये नियन्तरे रयस्य तथा तथा च

शून्यप्रवृत्तशरदृष्टिषु शान्तेषु

सिध्यन्ति जिह्मगतयोऽपि मदीयवाणाः ।

कृष्णः—सखे अतीव शोभसे विनयेन । भूतार्थं तु ते ब्रवीमि । यदासन्ना

स्तमयं भानुमंतं रणाव्यलोक्य सौऽपि देवः खलु भवदनुहरणम्

इष विप्रम्रम्यति स्म । तदानीं हि

नीहाराणां विविधरचनाभ्याममातंगसंधान्

स्थाने स्थाने किरणनखरैरक्रमेणावदार्य

संध्यारागारुणरुचिसदोऽस्तावलम्बस्थशोभी

भास्वत्सिद्धोऽप्ययत्त दृशौ रूपयंस्ते प्रतापम् ।

अर्जुनः—यस्य अस्तमये त्वन्य एवाभवन्मदीयो भावः । यतः

यदा संध्यारागारुणितगुहिनैः विनरितदिक्

गतोऽग्ने निम्बान्पूर्वनिधिरिततारपरलः

मनं मेऽयं कश्चिन्ममिनिनिहतागतिरुधिरैः

प्रमाप्याशा भीरो गत इव ह्ययं काम्यरत्नगः ।

स्यथ तपनचिन्तयतो दिनमणिं किमपि द्रवनीव मे हृदयम् ।

पुष्पाः—धवंत्येवं करुणशक्तिं मुखा वृत्तयः मूष्मदर्शिनम् ।

वपस्य । पश्य पश्य । रश्मिनेशमार्गं माताः

अमेरिता अपि मया स्तिमितोर्ध्वकर्णाः

नासापुटस्फुरणमूचितसंमर्षाः

एकांतलक्षितनिवासादेश्चो जवेन

मल्लोति हंसपवला हरयस्त्वदीयाः ।

रञ्जनः—प्रवृत्तमतिघोरं ध्वातम् । किमपि च कदम्बाविहङ्गोऽनुत्सारमिव
सर्वपात्मानमहमनुभवामि ।

अथैव आहृत्यः)

शुककर्णः—अहो हरिसमरो अंधारो अम्हाणं ममरस्त विभ
जलनिही । ता अमं अहं विटालक्रमेण रहस्त पच्छा चवसरतो
मणिमऊहदिष्यं सकिरीटभं से सिस्तं अणेण करवालेण निपादेमि ।
(चोरिकणा परिब्रजति) [अहो हर्षकरोऽंधकारोऽस्माकं मकरस्येव
जलनिधिः । तदयमहं विटालक्रमेण रयस्य पश्चादुपसरन्मणिमयूखदी-
प्यमानं सकिरीटमस्य शीर्षमेन करवालेन निपातयामि ।]

गृष्णाः—वपस्य अस्मिन्निविहांधकारे तदगहनवीथ्यां सावधानैरस्माभि-
श्रितिव्यम् । कूटप्रयोजिनो हि शकुन्पादयडिच्छद्धान्वेषिणोऽस्पृह-
प्रवरेषु गुह्यपातिनः प्रयोजयेयुः । तत्सुसंनद्धवारवाणो दद्यावधान-
स्तिष्ठ । विमयविधंभान्निःशंका अंतारेताः पश्चात्प्रसरतादयः ।

शुककर्णः—न नाम स्वस्वदो हं अणेण धुत्तसारद्वेणा । रयस्ता

भवत्यन्तर्यामी मम किल विकारोऽयं बलवान्
इदानीमायत्यामवि विगलिताश्वासपिशुनः ।

ध्रुवमहमनिरीभत्समानिष्टापानं संभावयामि ।

शंकुकर्णः—दिभएण दीणत्तणं गदो अहिजोअजोग्गो एसो । ता
मूसए मज्जारो विभ सज्जकमो उवसप्पामि । (उर्वीणमुपसर्पति)
[हृदयेन दीनत्वं गतोऽभियोगयोग्य एषः । तन्मूपके मार्जार इव
सज्जक्रम उपसर्पामि ।]

कृष्णः—ध्रुवमनःकरणमर्हान्तं खेदमनुभवति प्रियवयस्यः ।

अर्जुनः—(वदन्त्यम्) वामुदेव

आचार्येण युधिष्ठिरं प्रति कृता क्रूरा प्रतिज्ञा भवेत्

र्णा ननु सा मयि व्यग्रहिते संशप्तकानां गणैः

: प्राणगरीपसि व्यतिकूरः प्राप्तोऽभिमन्यावुत

• पुष्ट एव । दाणिं तुषंमि उवट्ठिदो । [स तु हस

स्थितः ।]

इमे स्थिरतमे पांडुध्वजिन्याधये ।

वार्तापि अनर्थमंभावनस्य ।

एसो विदूरे दीविआहत्थां उंटसादी विभ तुर-

दीसइ । एसो भवणे मे विग्घो ना भूओ वि

येमि । [भिक् भिक् बो न्वेय विदूरे

इतोऽभिवर्तमानो दृश्यते । एषो-

निर्द्वीनदिउट्टं प्रतिपालयामि ।]

गंधपुवलभिः कण्ठाग्रां चालेति । ता दाव दूरंदो ज्जेव्व जेअं
पाटिपालभंतो उवसप्पामि । [न नाम लसिनोऽहमेनेन धूर्तसारथिना ।
रयाश्वाश्च गंधपुपलभ्य कण्ठोवंच चालयंति । तत्तावद्दूरत एव योगं
प्रतिपालयन्नुपसर्पामि ।]

अर्जुनः—जनार्दन । विजयिनोऽपि किं नाम विपरीतानि निमित्तानि
मे प्रादुर्भवन्ति । (वत्साप्रकाशः सारस्वतध्याने. शिवाङ्गानि च)

बाधयेने दीनशब्दा अनुभमिव गिरा ज्ञापयंत्योऽतिथोरम्
चल्ता धूमिं सशब्दं सचकितनुरगमेशिताः संपतन्ति
बाह्यस्तेभ्यश्च कंठे कलुषयति गिरं सीदतीत्यागमंगम्
साध्यासि स्पंदमानं प्रतिभयजननं निर्द्विनि मे हिनस्ति ।

दाक्षुःकर्णः—ही ही अगेण उदासादेण उवज्जितिरज्जंतो कळं णास-
इत्तं ता इदो रि दूरभरोदेशे अत्ताणं ठापेमि [धिक् धिक् अनेनो
व्हायानेनोणलक्ष्यमाणः कार्यं नाशयिष्यामि । तदितोऽपि दूरतरोरंश्च
आत्मानं स्थापयामि ।]

अर्जुनः—आत्मादुःखः कथयति चेत्तो इतरसाम्
निगल्लोहो श्लोहो भट्टयनि च धैर्यपथिरम्
द्वीपूर्णं मन्ये हृदयपानिदानं हिमनि मे
मर्करीये मावाः शिथिलं धृतिमोचनकृतयः

दण्डं वदित्वमथः विगदित्वाहीडाप्यतिष्ठः
महान्त्वानर्थः स्यान्निराश्रयनिभयः

अर्जुनः—संशप्तकाभियोगेन चिरत्रिलंबितस्यैव मे कोऽपि कुशलमाह-
कोऽपि नार्यण मेपितः ।

कृष्णः—(हस्तेन दर्शयन्) ननु स कोऽपि दीपिकाहस्तः सार्दीनाभिमु-
खोऽभिवर्तते । त्वरयेम तावत् । (रथवेगं निरूपयान् ।)

(प्रविश्य दीपिकाहस्तः)

पुरुषः—ही ही भो । ईरिसं मे देवदुर्विलसितं जं ईरिसाणं पुरि-
सविसेसाणं णिच्चविअप्रसालीणं इमिणा वज्रपाददारुणेण अ-
प्पिअणिवेदणेण आणंदपरिसमत्ती मए कादव्वत्ति । हांदु का गई ।
[धिक् धिक् भोः । ईदृशं मे देवदुर्विलसितं यदीदृशयोः पुरुषविशेष-
योर्नित्यविजयशालिनोरनेन वज्रपातदारुणेनाभियनिवेदनेनानंदपरि-
समाप्तिर्भया कर्तव्येति । भवतु का गतिः ।] (उपमृत्युं साक्षं प्रकाशम्)
विपद् महाभाओ । नमो जोगेस्सरस्स । (कृष्णे रथं संस्थापयति ।)
[विजयतां महाभागः । नमो योगेश्वराय ।]

अर्जुनः—अये आर्यस्य परिचरः करभकः । करभक किमिति सदैव
मियदृत्तहारी अयं दुर्मनायमानः सगद्गदमिव भापसे । अपि कुशली
महाराजः ।

करभकः—कुशली सभादुओ । सेसं एसो लेहो णिवेदइस्सादि जं समुहेण
करिहुं ण कस्सवि धीरत्तणं पंडवेसु । [कुशली सभ्रातृकः ।
शेषमेव लेखो निवेदयिष्यति यत्स्वमुखेन कथयितुं न कस्यापि
धीरत्वं पांडवेषु ।]

(शत्रुपांशस्य दीपिकासमीपं लेखं विमृश्य पश्यति ।)

कृष्णः—(श्रद्धां वाचयन्) संशप्तकरुणविजायिने वत्साय अर्जुनाय

भगवते पादवन्दनप्रणमनाय वागुदेवाय ॥ इदम्या मुनिष्ठिरः—
अर्जुनः—भगो किं नापार्थयन्ति गोऽप्यार्य आन्मानमुपास्यते ।

कृष्णः—विदितरोरुचिर्भगो दादणमपि यं निवेदयति । (४५३म)
ज्ञानं पारम् । (१८८८८८८)

अर्जुनः—मर्त्या यथा मे हृदयं धत्ते ।

कृष्णः—(४५४म) अद्य संनमस्कृतपनीतयोर्धनोऽम्नप्रभवताचार्येणा-
स्मद्गमनिकायाय अग्रज्युतो विगच्छति ।

अर्जुनः—यिक् यिक् भगवतो लेखाभिमायः । न वन्तादभिमन्यो-
रन्यस्मत्पृष्ठभेदमवगच्छति । उपसंहारस्तु नानेनाभ्यस्तः ।

कृष्णः—द्रष्टव्यमस्माद्विजयसिद्धिम् । (४५५म) तत्र कुलकुलं कृभूतेन
मया मेरितो विदितपराक्रमो द्वितीयमस्मदुच्छ्रितं वत्सोऽभिमन्युः ।

अर्जुनः—हा ॥ महापदि समुत्तिष्ठो वत्सः ।

कृष्णः—अहो विरमो वत्सस्य । (४५६म) तत्राचार्यश्चन्धामकृप-
दुःशासनगल्पकर्णार्दीन्योऽपमवरान्पराभूय नैकसाहस्रांश्च कौरवसाम-
तान्परशोकादरणां विधाय—

अर्जुनः—ततस्ततः ।

कृष्णः—च्यूहं विभेद्य जयशाली मतिनिवर्त्यन्नुत्तमभृतिभिर्वीरैः
संभूय प्रतिपद्य संग्रामे निपानितः । (४५७म १८८८८८८ १८८८८८८)

अर्जुनः—इह भोः कर्तव्यं । हा वत्स मम हृदयविकासपूर्णोऽहं हा पांचाली-
सुभद्रार्जुनविरैकायन । (४५८म)

कृष्णकरभक्तः—(४५९म १८८८८८८ १८८८८८८)

पारभक्तः—कुमार समाश्रयिहि समाश्रयिहि ।

कृष्णः—हा हा देव भर्माग्याग्यानि गच्छामि ।

तातो वीरः सकलधुरानेनननिद्वन्द्वनी
 सयो निचग्रमनस्ततो गम्य गच्छा वरं च
 धर्मकास्ते ॥ निचपनुज्यागनि अंग्रगार्गे
 काञ्चोःकाञ्चोःहरदुमनि मान्दनानां विताहात् ।

अर्जुनः—(वरं गच्छ) अहो नु स्वनु भोः । कयमेहाहं मेकुमारोऽ-
 रिचके प्रवेशितः । अहो वन आर्य ।

किं नासीत्स हृकोदरोऽश्रुतमनंगीता गद्गी संनिधौ
 किं माद्रीतनयापुभावतिरयारास्तां विरक्तौ रणे
 किं वा धर्मरतिनिर्निमं स्वपनुमं वीर्यं दृष्टामन्ययाः
 सर्वेषामपि जीविभयितमो भूहे यनः पानिनः ।

अपि च आर्य धर्मकरस

आयि इत इत कयमेककं प्रियम्
 सुकुमारकायमरिवीरसंहतौ
 जयकामनिर्दयधिया महिष्वता
 भवता न दारुणविधिर्विशंकितः ।

कृष्णः—सखे अगतिकगतिना युधिष्ठिरेणैवमनुष्ठितम् । एषा इयं
 देवगतिः ।

—अत एव आयतिवेदिना पितामहेन वत्सस्य दीर्घायुष्ट्वमनुक्त्वा-
 वाशीर्दिता । ललितमपि नास्माभिरवमाशंकितम् । युधितथाहं तादृ-
 कपुत्ररत्नम् । हा वत्स हा तात

हा जान बखपनपंरुमवाणमूर्प
हा पांडवमिय यदूदरभाणिनेप
म्यरन्वाद्यान्नापदि शेषवनादिवाग्मान
बोरोयदर्पनिरुप क बनार्मि यानः ।

हा गुपे हा पांशानि पाणिनाभिमन्युः कथं वा मुक्तं दर्शयामि । नून्योऽयं
जीवन्तोऽमुनस्य । न आदिदानीं जीविनुमुत्सरे । वत्स जान
कथं पद्यामि त्वां वतान्वेषयामि । भगवन् ज्ञायस्व पांडवान् । गच्छा-
म्यहमभिमन्युना वत्स पैषानम् ।

(मोहमुपगतः)

(वृष्णकर्मभक्तो मूर्खो विजगत्)

वृष्णः—अहं ओतदारणोऽयं शोकावेगः । कथं चैवंविधे म्यतिकर
एनं सान्त्वयेयम् । मयापि हि तद्दयं स्तंभितपिपतीप्रज्ञोक्ककचेन
दिपाकियत इव ।

तं सिंहसंहननमेवुदधीरयोपम् ।
मेरोरिचैकमिह जंगममुचकूटम्
महर्षनेऽतिविकसन्मुखसंपुंदरीकम्
पदयामि वत्समाभितः सलु वतमानम् ॥

(अग्रेषु मुपनमुक्ताव्यतिहति)

करभक्तः—समाश्वासयतु भगवान् वपस्यम् । (जीवति)

(प्रविश्य)

राक्षसः—(कवेणोचतच्छब्दः) एसो मे काछो पदिष्णादाणुहाणस्त ।

कृष्णः—इति त्वं भर्षमागन्तुमिच्छामि ।

तानो वीरः गहनमुनेः सविद्वन्नी
 रायो विजयमनसो यम्य वदता वयं च
 धर्मकाण्डे वन निरपनुजायति गेमुगार्णे
 काचोऽकाकेऽहरदमुपनि मान्नानां शिवाकान् ।

अर्जुनः—(उवाच) अहो नु मनुष्योः । कथमेकाकी मे कुमारोऽ-
 रिषके मवेशिनः । अहो वन भार्ये ।

किं नासीत्स हृद्योदरोऽनुमनंगीना गरी मनिपौ
 किं मदीननयापुमाननिरपारास्तां रिक्तौ रणे
 किं वा धर्मनिर्दिष्टे स्वपतुर्क वीर्ये वृणामन्ययाः
 सर्वेषामपि जीविनमियतमो म्यूहं वनः पानिनः ।

अपि च भार्ये धर्मकरस

अपि हंन हंन कथमेककं प्रियम्
 सुकुमारकायपरिवीरमंडितौ
 जयकामनिर्दयधिषा मदिष्वना
 भवेता न दारुणविधिर्विशंकितः ।

कृष्णः—सखे भगतिरुगतिना शुधिष्ठिरेणैवमनुष्ठितम् । एषा इयं
 देवगतिः ।

अर्जुनः—अत एव आपतिवेदिना पितामहेन वत्सस्य दीर्घायुष्ट्वमनुक्त्वे-
 वाशीर्दत्ता । लक्षितमपि नास्माभिरेवपाशंकितम् । मुपितथाहं ताद-
 वपुत्ररत्नम् । ॥ वत्स हा तात

हा आन पश्यन्पर्वकमवाप्तमूर्ध
 हा पाँडवपिय यदृष्टभाषिनेय
 स्परत्वाद्यान्तपदि रोषवशादिवास्यान्
 श्रीरौद्रदर्पनिकष क्व वतासि पापः ।

हा सुभदे हा पाँचालि पातिनाभिपन्थुः कथं वां मुखं दर्शयामि । दूष्योऽयं
 जीवन्नेवोऽर्जुनस्य । न चारमिदानीं जीवितुमुत्सहे । वत्स आत
 वव पश्यामि त्वां ववान्नेपयामि । भगवन् भापस्व पाँडवान् । गच्छा-
 न्पश्यामिपन्थुना गते पंचानम् ।

(ओरमुत्तमः)

(इत्युत्तरमही श्रुत्वा विजयत)

शूराणाः—अहह आतिदारुणोऽयं शोकावेगः । कथं पैवंविधे व्यातिकर
 एनं सांत्वयेयम् । मयापि हि तद्दर्पं स्तंभितपि तीव्रशोककृकचेन
 द्विधाक्रियत इव ।

तं सिंहसंहननमंबुदधीरपोपम् ।
 मेरोरिवैकमिह जंगममुद्युतम्
 मरुत्तनेऽतिविकसन्मुखदुर्गच्छम्
 पश्यामि वत्समभिः शत्रु कर्तुम् ॥

(अत्रैव मुकुटमुत्तरमही विहति)

करभक्तः—समाभासयतु भगवान् कर्तुम् । (वीरवति)

(प्रवत्य)

राक्षसः—(अवेदेदः) एते के कर्तुं इति...

मादरणीयम् । वीरधर्मेण युध्यमानोऽधिपन्त्यु रणे पतितः सपदि
स्वर्गपुत्रभारसंपन्नः । किंचातः परं सर्वज्ञात्रियैः मार्यते । पद्गुह-
मेभारसंरंभेऽपि दुर्लभं तन्मन्त्रमालंरनमात्रेणाभिपन्त्युना लब्धं
जन्मलाभफलम् । मा भूत्स इदानीं नो मन्त्रविषयः ।

अर्जुनः—भगवन् कल्पवृक्षोऽन्यथा मन्येत । एवं वत्सस्य स्वधर्मा-
परादमुखस्य देहपातेनापि वीरपुत्रोऽदयात्मानमधिनेदामि । शौर-
स्तु स्वभावगुलभो देहिनाम् । भवद्वयोभिस्तमुत्तीर्णोऽस्मि । किं तु
न कोऽपि कौरवेषु वत्सस्य प्रतिपद्यन्त्यपीधुपलक्ष्यते । तस्यथ-
विदयापतितम् ।

करभक्तः—(राक्षस संव्याज) दिष्टिमा सोभावेण उज्जिह्वो धर्षजभो ।
[दिष्टया सोभावेणेनोज्जितो धर्षजयः ।]

अर्जुनः—(विजेष) अये किं पुनरिदं घृताकारं मखं दृश्यते ।

करभक्तः—एसो कुण्ठासणो को वि बहूरं ववस्तंतो भभयदा नि-
जीभ मम हृत्ते दिण्णो । एहि रे निशाचरदंसेहि निभं विभयवत्त-
रिसं मभयदाडभं अस्सं । (राक्षसकाण्डम्) [एष कुण्ठाशनः को-
ऽपि क्रूरं व्यवस्यन्भगवता निर्मित्य मम हस्ते दत्तः । एहि रे
निशाचर दंशे निजं वृकव्याघ्रसदृशं पकरदंष्ट्रास्पर्शम् ।]

शंकुकर्णः—आभय भो आभय । सरणं उद्यमभो अहं ण वज्झो ।
[आयत्तं भोः । प्राप्यम् । शरणपुपगतोऽहं न वध्यः ।]

अर्जुनः—धिर् धिर् शरणपुपेने किं दारुणमाचपते ।

करभक्तः—विरंणे कुमारे योरणादिद्वयसिद्धो अभं आतताई अत्त-
भयदा निवारिदो । [विरंणे कुमारे योरणादिद्वयसिद्धोऽप्यपान-

ताय्यत्रभवता निवारितः ।]

अर्जुनः—एवं नाम । भगवन्मवच्छरणा वयं न कालादपि विभिपः ।

शरणमुपगतश्चायं न क्रूरमाचरिष्यति ।

करभक्तः—कुमार लेहो समगो अवलोईअट्टु । अत्थि अत्त विसे-

सत्थो । [कुमार लेखः समग्रोऽवलोक्यताम् । अस्त्यत्र विशेषार्थः ।]

कृष्णः—(अनुवाचयति) भगवता त्रिपुरारिणैव वास्मासु विहितः कोपः ।

अर्जुनः—कथं पाशुपतमसाददायी भगवान्विभेष्वः पांडुपुत्रेषु कोपं

कृतवान् । नेदमवगम्यते । ततस्ततः ।

कृष्णः—(वाचयति) यतः भगवतो महादेवस्य प्रसादनोर्दीर्घवीर्यो

जयद्रथो वत्सपार्ष्णिणरक्षानस्मानवधूयात्मानं व्यवधानीकृतवान् । त-

न्मूलश्चास्मत्पक्षविनाशोऽद्य निर्णीतः ।

अर्जुनः—धिक् धिक् किं नाम ता जात्तमः परदाराभिमर्शपातकी

जयद्रथापसद् ईश्वराद्वरमाप्तवानेप च विनियोग ईश्वरवरस्य । विभेष्वर

कैलासपते तवापि किल पांडवामित्रेषु पक्षपातः । शृणुमस्तावत् ।

कृष्णः—(वाचयति) एवं गते साविराट्पांचालाञ्शोकमग्नानस्मान-

वधार्य भगवता वत्सोऽर्जुनः सांत्वनीयः । उभयोरारागमनं विलंबि-

तमिति घोरवृत्तकथने वाणी च न प्रसरेदिति वाचिकं लेखगतं

प्रदितम् । कृतकार्याभ्यामविलंब्योपेत्य इत उत्तरं संविधानार्थः

वयं द्रष्टव्या इति ।

अर्जुनः—किं नाम संविधानमन्यत् । अनुष्ठितमहापातकोऽप्यद्यापि

जीवति ॥ सत्रियवदुः ।

कृष्णः—इदं चास्त्यैव व्यवसितम् ।

भक्तुनः—किं शिष्येन मेपिनोऽयम् ।

हृष्णः—एवमेवानेन मनिषमम् । एतद्गुणा च नैव मार्गविद्योनिनः ।

शंकुकर्णः—स्वयेदं स्वयेदं । अथहृष्णं पित्रं कादं नम्यं भक्तुभोगं
चक्षुरणं प्येदं शंकुकर्णां नाम भदं दुर्वं वि नमते निदात् एतं
चक्षुद्विदं । एतं एतं मां उच्छ्रुतो वि । [समभ्यं समभ्यं । मय्यभ्यं
मियं कर्तुं नस्यानुषंगोऽन्तेन मरितः शंकुकर्णो नापाहं द्वावपि पुत्रा
मियापुरोधोपस्थितः । अथैव स उच्छ्रुतोऽपि ।]

(अनेन)

उच्छ्रुतः—(गारुडोक्तं कथं मनिषम्) स्वयेदं स्वयेदं । उच्छ्रुतं जीविक-
स्यमभरहमेवावुद्धं भदं सामिनिदेसादं कृत्कम्पमि प्यउद्धं इयं
कुट्टिं उच्छ्रुतं अण्णत्तं प्याणमत्तं करिसिं । उच्छं हि तादेण । [समभ्यं
समभ्यम् । उच्छ्रुतं मरितं जीविकार्पणपट्टपसेवादिगं स्वामिनिदेसात्कृ-
त्कर्मणि मट्टत्तं इमां हृत्तिमुच्छ्रित्वान्यत्र प्राणयात्रां करिष्यामि ।
उच्छं हि तादेन ।]

दुष्टेषु दुष्टवद्गुणिः सत्यं सदस्सदोचिता

मनामनामे लोकेऽस्मिन्कृत्यात्वं हितं स्मृतम् ।

कारभकः—(उच्छ्रुतमर्थं)

अनेनः—मुच्यतां मुच्यतां माणवकः । अनाभिजातः सुदृढदर्शनो
वराकः कोऽपि ।

कारभकः—अहत्याणामो उच्छ्रुतोति । [यथार्थनामोल्लुक् इति ।]

हृष्णः—शरणप्रपन्नतावुभाक्पथार्थ्या । अयद्यस्त्वत्र कृत्ययोगादिवि-

अवधमर्हति ।

उत्तूकः—अणुगदितो म्नि । घण्णातुम्हे जाणं दुवेणं वि वहं उम्मुत्ता
वभं तुम्हेहिं मुत्ता । [अनुमृहीतोऽस्मि । घन्या युवां ययोर्द्वयोरपि व-
ध उद्युक्तावावां युवाभ्यां मुक्ता ।]

शंकुकर्णः—अभवं तुह वाहुवलं अणुहविभ तिणमिव गणएमि अता-
णभं । अअभंते वि मोरेदुकामो म्दं अत्ताणं अवगदो म्नि । [भग-
धन् तव वाहुवलमनुभूय तृणमिव गणयाम्पात्मानम् । भगवंतमपि
मारयितुकामो मूढमात्मानमवगतोऽस्मि ।]

अर्जुनः—किं नाम भगवंतमपि इतुमुमुक्तः संधवापसदः । आ-
दुरात्मन् भित्तुकुलकलं क शप्रियमाणरु । कूटकारिन् भनात्मन् ।
गुरष्टः क्रियतापिदानीं लोकः । तथा हि

राभेगदोणदुषोभनकृपशरणेव्ये सुध्मद्वलेषु
गोशिशंगंयोपभ्रुतिजनितभिया भियमानेषु गणः
गुर्गं वीगंनर्मसं कुल्य यदि पुनः स्तंदनानेन साशान्
नादृशं न्वाशिशं स गच्छदिनमणिः माध्मयति श्वाऽस्तदृशं

कलमकः—अवधं ईतव्यां कूटआगी दुरत्या । [अवधं ईतव्यां
कूटआगी दुरत्या ।]

अर्जुनः—इदमुच्यते नव्यमिति ।

नियतमूर्तिर्नैता गंसा अ वत्त जगदगम्
मन्त्रैर्हि गच्छता इति श्रुत्यनन्वयिने ॥३॥

अथ स भगवानस्तेन यायाद्भो मुधयन्मम
स्वननुपफलां सद्यो होष्याम्यहं खलु पावके ।

कृष्णः—सिध्यतु तेऽभ्योष्टम् । मिथवहमकः

एस्त्वं नित्या वरबलवशाद्भक्तिमूढ्यस्य शोभाः
घोराधर्मव्यातिकरमभूः मिद्ध एवं विधातुम्
तस्य श्वप्ने समरनिकरे पश्यतां कौरवाणां
बाणो जिह्वोत्तरविदग्गतिः कर्तिना र्वटनाम् ।

वयस्य आरोहणु रथं भयान । (कर्मा रथ रोहण आरुहण ।) उल्लूक, गच्छ ।

एगन्मियावेदनेन मीणय निजम्वाभिनम् ।

उल्लूकः—विमर्शतु भवेत्तो । अण्णां रायी मय अण्णमणीभो दाणि ।

[विमर्शेना भवेत्तो अन्यः स्वायी मयाब्देवणीय इदावीम् ।]

(विमर्श)

कृष्णः—धंङ्कुकाणि स्वयमि यथारयिने साधय ।

धंङ्कुकाणी—अ अहं दाणि वङ्कुगीणो । धभवतो हम्पकमेण सुह-
सीमो महाभाभय गट्टक.भय अणुभो रोहुं इत्तायि । [गारवि-
दानीं वृक्षीणः । धगवतो हरमण्णोत्तेन वृक्षीणो महाभाभय
यत्तेन.परमानुधरो भरिगुमिप्तायि ।]

(केषां च वङ्कुकाणि । कर्णे विमर्शण)

अर्जुनः—वि. माय भवेत् ।

वृत्रभक्तः—(विमर्श) ए वङ्कुभया असागरं वृणिभविदग्गो वर-
विमर्शणो यज्जविमर्शविभो वरविदग्गो सा गट्टभा इह वीणिदिदा भ

वीरधर्मदर्पणनाटकम् ।

पञ्चमोऽङ्कः ।

[एतः शब्देन सप्तमः ।

शङ्कुकार्णः—यद्वयवत्त्वं पटि प्यवहेण मय गितमिह सुदो कोरवाणं
 पत्रवित्परो । कोवि कालो यदाणं यत्तमंनानं । आसन्नप्यहाश ॥
 गिता । अज्ज दानि कुन्नाअणिम्वंथादो पटिण्णादं आचारिज्जेण
 जअहएणित्ताणामिधं एव्वं । बहुमुहपटिहिदं मं अणत्ति-
 मिअ ण अज्जुणो जअहए आसादेहुं पदविस्तादिति । एसो तथा-
 भवदो अज्जुणस्स महंतो पच्चूहो । किं तु ता भअवंतो एणं मिअ-
 पटिण्णापूरणे पारहस्सदि । जअहरो दु पिदुणो तवोपलेण अवज्ज-
 कप्पोत्तिवि आवाहरो सुदं उच्छूण ये कहिदं । ते वित्परेण उव-
 छंभिअ तद् किंचि जइ मय पटिविहाद्वं होदि ते अयस्सं कदुअ
 कण्हाज्जुणाणं जीअपरित्ताणोवभारस्स अणिपीडुविस्से । (परिज्ज)
 अए एदे ते एव्व अम्भुमदंसणा वीरा कण्हाज्जुणा सोम्यवेसेण आ-
 चारिज्जिविरं अदिवहंति । अपुज्जो वरु को वि भावो आचा-
 रिज्जं पइ अज्जुणस्स । कोविअ सिणेहो आचारिज्जस्स अज्जुणे ।
 तद् वि दु अज्जुणं पटिमुंक्षिर्वं मलीभो वरु गिमत्रो आचा-
 रिज्जस्सति णंदं तंतं धम्मो अगहो वा अग्गेदि विग्गाव्दि ।
 (विलोक्य) उवहिदं पहादं । संणिदिहो अ अट्ठिओवमाहो । मा
 ससेण्णो पदुअभगिविरं उवगपिस्सं । [पाटवज्जं ददि दग्गेन दय्य
 निशपां श्रुतः कोरवाणां पत्रवित्पराः । कोवि कालो यदाणं यत्तमं

सुदृढेनायाने कृतार्थीवर्तुनो भगवता गताचार्यगर्भादुपग-
तये । } (विष्णुः ।)

प्रवेष्टावः ।

(१० प्रवेष्टावः कृतार्थीवर्तुनो भगवता गताचार्यगर्भादुपग-
तये ।)

अर्जुनः—भगवन् । विद्वज्योऽपि भवद्वयमि मंगलितमिवाप्यतपा-
स्यादयो व्यवसितम् । नूनः

मन्ये तृणाप नाहं नां शन्यकणहृत्पर्याम्
आचार्यधेक्षिष्येन स्वाकृतादृष्टदमगताम् ।

न च स निरोध आचार्यं ममाप्यने ।

शृष्णः—वयस्य मा मेवम् ॥

त्रिलोक्यामपि योऽग्रयो वीरो भीमः विनामहः
तत्रापि माभर्तवपाचार्ये ममवेन्न हिम् ।

अर्जुनः—शान्तिं पापम् । आचार्योऽर्जुनेन सपरे पानित इति मनसोऽ-
प्यसद्वर्तुनस्य । अतीर्णप्रतिज्ञोऽहं पावकं भविष्येन न त्वाह्वयाम-
ध्ववस्तेषाम् । न आचार्यस्य पराजये विनामहस्येव कापि विरोधा
प्रतिपत्तिः । •

शृष्णः—ननुपूर्वमेव मया निमित्तमात्रं त्वमसीति । न हि भवितव्यं
वारयितुं शक्यते । भवन्ति च सर्वत्र भवितव्यानां द्वाराणि । आचा-
र्यमिति तावद्ययानिर्दिष्टं प्रतिपद्यस्व । उपचारमात्रमपीदं समोदितफलाय
वर्त्येत । (विद्वज्) वयस्य पश्य पश्य । एषोऽस्मद्वन्द्वोऽकनमात्रेण
समुपनामगुह्यतरानंदपारिप्लव्योवनस्वरया समुच्चयक्षितेः

गुरुदर्शनेनात्मानं कृतार्थीकर्तुमर्जुनो भगवता सहाचार्यसमिपमुपग-
च्छति ।] (निष्पन्नः ।)

प्रवेशकः ।

(ततः प्रविशतो यस्मिन्निर्दिष्टौ कृत्वाग्नेयौ कृष्णार्जुनौ ।)

अर्जुनः—भगवन् । विध्व्योऽपि भवद्वचसि संशयिनमिवोपलक्षया-
म्यात्मनो व्यवसितम् । कुतः

मन्ये तृणाय माहं तां शल्यकर्णकृपत्रयीम्
आचार्यधेभिरुभ्येन स्वीकृताद्दृढसंगरात् ।

न च स निरोध आचार्ये संमाप्यते ।

कृष्णः—वयस्य मा मेरम् ॥

त्रिनोक्तयामपि योऽनप्यो वीरो धीम्यः पितामहः

तत्रापि माभवद्वचसाचार्ये मभवेन्न हिम् ।

अर्जुनः—शानं पापम् । आचार्योऽर्जुनेन सपरे पानित इति मनसोऽ-
प्यसशयमर्जुनस्य । अतीर्णमतिशोऽहं पावकं मविशेयं न स्वीहवपापम-
ध्ववस्तेषम् । न आचार्यस्य पराजये पितामहस्येव कापि विशेषा
मतिपतिः । •

कृष्णः—ननुतःपूर्वमेव मया निमित्तमाद्यं त्वपसीति । न हि भविष्य
वारयितुं दावपते । भवंति च सर्वत्र भविष्यन्तां द्वाराणि । आचा-
र्यमति तावधयानिर्दिष्टं मतिपयस्व । उपचारमाभयपीदं सार्थादिनपलाय
मन्येन । (विजितव) वयस्य वयस्य पदम् । यथोऽस्मद्वचनेननपात्रेण
समुपमानगुह्यरानंदपारिष्वकलोचनस्वरया समुच्चयमिव सिनेः

स्नेहामृतेन तव मूर्तिमित्राभिर्पिचन्
त्वामापित्रन्निव समुत्सुकलोचनाभ्याम्
पित्रोरपि प्रणयितामतिशय्य भूम्ना
हर्षात्मसन्नवदनो गुरुरभ्युपैति ।

अर्जुनः—अहो वात्सल्यस्य प्रभावः । .

योऽयं विश्वदरातिपत्तकटकप्राग्भारभूमिं गुरुः
कर्तुं भूमिमपाङ्गवामिव रणे सज्जोऽस्ति सत्यव्रतः
स्नेहोत्कर्षवशाद्विलीन इव मामालिंगितुं त स्वयम्
शृष्टिर्वत्समित्रालोक्य रमसादायाति हर्षान्वितः ।

(तत्र प्रविशति सौम्यवेषो द्रोणः)

द्रोणः—(कृष्णं विलोक्य) हंत हंत सिद्धाः सकृन्ना अद्य मनोरथा
अस्माकम् ।

निगमांतवेद्यमिह दुर्लभं नृभिः
परमं रहस्यमखिलं सदार्थितम्
तदिदं महः करुणयाभिलक्ष्य माम्
समुपस्थितं स्वयमिहोदिधीर्षु यत् ।
अधर्षनापनताया उद्गारे निरता भुवः
दिष्टया स्वयं प्रयन्नेयं नरनारायणदयी ।

भगवन्महत्कृत्योऽयं माग्द्वजो भगवर्णा वंदने ।

कृष्णः—आचार्यं विगतामिदम् । तयापि त्रिदिशोऽदित्येभ्यः मिष्यतु
हः पागमिहं ज्योतिः । वयस्य वंदस्व कन्याणानाचार्यदादाय ।

अर्जुनः—तात एवं कृतानेनाचार्यविरुद्धसंस्त्वापादनेनापराधिनः
पापः प्रणमनि ।

द्रोणः—(बाहू वयम्) फलं तु घनं मनि नः शिवानुष्ठानानि ।
(आत्मगतम्) अहो विपतिविद्वत्वं भावानाम् ।

उपात्तरणकर्मणे स्फुरणज्ञानि बाह्योर्गम्
किरीटपारिरंभणे भवति वटकर्कराटतम्
मनोऽपि दधदुग्रतां विनयमस्य दृष्टामपि
विस्तीर्णमिव सर्वयान्ययपनि मनीषां धियम् ।

(प्रकाशम्)

एहि जात दृढं पात्यप्रसू धाम् ।

मिद्धे दीर्घगरे तपस्यभिगेने दिध्ये च भोगे दिवि
स्वानि गाढसमाधिर्नोद्वानि यो हर्षप्रकर्षश्च वा
तधुल्यः खलु कोऽपि वा तदधिदः मन्त्रिण्यसंदर्शना-
दानं दानिष्ठयो गुरुं भक्षणयन्तानर्पयन्त्यान्यनि ।

कृष्णः—एवमेतत् ।

आचार्यनिमने शुजाग्रधिपणः शार्ङ्गं स्वयं शुद्धवान्
सिद्धीकाम्बिदधन्वाङ्गुलरत्तावुत्तो विनेता ध्रुवः
तद्विज्ज्ञां विजितिष्ठि यो निजधिया संतोषमापादयन्
आत्मेवाधिकर्ता मनः धियताः शिष्यो न किं स्वार्गगुरोः ।

+

अर्जुनः—एव आत्मन्यानिष्ठयकृतापोऽपि तानेन शणिमंननिः कृतोऽर्मय

मंदमाग्यः । (शोधितः ।)

द्रोणः—(घोद्वेगम्) अदृष्टं यदेव दुःस्मरं तस्यैव स्मार्तिर्लोऽस्मि ।

सर्वेषु धन्विषु गया मयमः किर्तिर्दि
जानस्तेष्वेव तनयांस्य महाप्रभावः
तद्विक्रममयनमंतारं न नम्य
भ्यूहं विधाय विजये न कथं प्रयेय ।

कृष्णः—आचार्यं धयस्य । अशौच्योऽसौ वीर्यरपयमनुमयन्नः अन्य-
न्तं स्वधर्मचरणेन सफलीकृतजन्यलाभः । स तु क्षत्रियवदुन्नेन
दैवकृतेनावदानेन शूरमानी पांडवांस्तृणीकरोति कूटेन च धनंनयवै
प्रयतत इति सर्वथैवास्तम्यम् ।

द्रोणः—कथं कूटेन वत्सवधे प्रवृत्तो जयद्रथः ।

कृष्णः—अथ किम् । तन्नृशंसकर्मणि नियुक्तं केनापि रक्षसैर्
प्रतिपन्नम् ।

द्रोणः—यिक् क्षत्रियाधमं दृढस्रक्कुलपांसनं जयद्रथं नैव त्वं चिरं
भविष्यसि ।

अर्जुनः—आचार्येण तु स्वयं प्रतिपन्नेऽस्य रक्षाविधौ कुतोऽस्य चिर-
भावसंदेहः ।

कृष्णः—अमोघवाचो भगवतो ब्राह्मणाः । विशेषेण भगवान्मारुद्वाजः ।
अपरिहार्यफलेयं शापोक्तिः ।

द्रोणः—स्वयमुपनिमंत्रितविनाशस्य विनाशनिवारणे को विघ्नः प्रभवे-
त् । न चास्मत्प्रतिज्ञां स्वलिप्यति । सर्वात्मना क्षुपात्तपसोऽस्माभि-

विधेर्न्यः । अपरं च

अपहाय समरसमयं वृत्ते वीरस्य नोचितं समरे

तत्र प्रेमनिबंधनमेकं विजयार्थमुद्यमनम् ।

कृष्णः—वयस्य वैदस्वाचार्यपादान् । कान्यो ह्ययं सनहनस्य ।

अर्जुनः—(आनन्दवन्) अनुप्राप्नोऽहं मुनिस्तत्तच्छिष्याप्रयोगदर्श-

नेनाय समरभूमौ ।

द्रोणः—यदिच्छामि ते तदस्त्वं । वयमपि यावन्मर्कटमद्य वन्सेन सह

योजुमनसः । तद्विधिप्रयत्नोऽस्तु वन्सेत्यारभः । मां चेदतिप्र-

मिष्यसे तदा जयद्रथस्याद्यावन्मिने जीविष्यम् । नान्यथा ।

कृष्णः—साधयाव आवाम् । (निष्कान्तिं कृष्णाङ्गुली)

द्रोणः—कः कोऽत्र भोः ।

(प्रवश्य)

श्याःस्थः—विष्टु कुन्सेनावई । [विजयतां कुन्सेनावितिः ।]

द्रोणः—यावन्ममगय संनद्धो भवामि तावदेवार्थमुद्यमताः प्रणिहार

एव निष्ठु । (निष्कान्तिः ।)

श्याःस्थः—तह । [तथा] (परिभाषाति)

(प्रवश्य)

जयद्रथः—दीर्घ आयेयतां भारद्वाजाय दर्शनोन्मुखः सिंधुराज इवा-

यान इति ।

श्याःस्थः—सिंधुराज । दाहि एव अंगवर्तनपरिहोत तत्तभव कुन्सेनावई

यं भण्णमवंदयणन्धं उवगदा अम्हाणं आभयणं मावइ अज्जेव निष्ठु

एव प्रणिहारो अज्जेव भवतां अरिहदि । (निष्कान्तिः ।)

[सिंधुराज । इदानीमेवाभ्यांतरप्रविष्टस्तत्रभवान्कुरुसेनापतिर्माम्-
स्रवान्दर्शनार्थमुपगता अस्माकमागमनं यावदिह प्रतिहार एव तिष्ठं-
त्विति । तद्भवानिहावस्यातुमर्हति ।]

जयद्रथः—अहो अपशकुनमिवावसरप्रतिपालनमस्मादशस्य । किं तु
द्रोणदर्शनाकांक्ष्यपि सावलेपोऽहमिमां प्रतिपालनवेलां विश्रामकरीं
मन्ये । न ह्यात्माभिमानं रक्षता कथमात्मपरित्राणे स स्वमुखेन विज्ञाप्य
इति सम्यङ्निर्णयिते मया । यदा च तेन उलूकहतकेन व्यपगलितधै-
र्येणास्मत्सेवाट्टिमुज्जता तस्यार्जुनहतकस्य मपि चिकीर्षितपावेदितं
तदामभृति नष्टसंज्ञ इयानीशोऽस्मि निजगात्राणां संतुष्टः । तदस्य
सेनापतेरुपपन्नं यावत्स्थिरीकरणीयो मयात्मा । (निश्चय) यथा यथा
धात्मानं समीक्षे तथा तथा पात्रभूतमिवात्मानमनर्थानां पश्यामि ।

प्रथममथ कृतागा द्रौपदीधर्पणेन
पुनरुपहतकीर्तिः कूटमुत्पाद्य पार्थे
शरणमुपगतस्तद्दृष्ट्वा माचार्यमथ
न वचनमपि वक्तुं धैर्यलेप्तं विभर्षि ।

न त्यात्मगौरवं लप्स्यन्तुमिच्छामि । कपटसंघर्षिता हि राजनीतिः ।
इदं च मातृकाव्यम्

न गिणुणा सह योद्धुमना अहं
न समराद्य फत्यायितुमुत्सहे
अग्निरुः स्वपगाक्रमदुर्वलः
कमुपयापि शरण्यमिहेतव्यम् ।

पंचमोऽङ्कः ।

कृतकर्मानुशयादेतावती भीतिः । अति हि नाम बीभत्सः संसार-
रज्यनिकराः ।

जनदिरुद्धान्वेषी विदितयज्ञसः स्यादसहनः
न मंपत्स्वाभासोऽपगमभयहेतोश्च सततम्
शरीरगणां ग्लानौ विषयविपुरं ताम्यति मनः
मुखादुःखं मृत्युर्जननमनु जीवं गृह्यति ।
अतो अस्य मोहहेतुत्वं ब्राह्मणसंनिवेशस्य । यत्कीर्तिनपुण्यगुमंदृष्टान्य-
पि पूर्वाचरितानि अत्र स्मृत्वा तत्स्वात् स्वात्मनि दोषदर्शी वैकल-
प्यमुपागोऽस्मि ।

अर्थकामफला राज्ञी नीतिः सर्वत्र दृश्यते
धर्मोत्तरा तु विषाणामदृष्टफलकान्तिणाम् ।

तदित्ये कार्यव्यविकल्पः कथमियं धर्मावष्टम्भाकार्यमुत्तरेदयावि ।
(ध्यायमाहते ।)

(प्रविश्य समरमर्गं द्वैज.)

श्रेणाः—(आत्मगतम्)

धर्मो गुह्यानिरेतमन्व इति प्रणिदि-

रयानुभूय इव प्रययं यया गा

त्रित्वं यतः विगमयं तामरे विगोऽथ

पापस्य राणाविधौ कृतमेतदोऽस्मि ।

जयद्रथः—(उवाच) अये तव भवानाचार्यः । आचार्य

सुविप्रानार्यभारद्वजमुत्तमन्यज्यातिरे

यथा नीत्याचार्यं धर्माविगर्हितांता इव यनाह

भक्त्याः गिह्नां पवित्रभिर्वाह्यैः सप्तमम
स्वर्गायै प्रायः जगत्पिता वन्दे वन्द्यम् ।

श्रीगणेशाय नमः

कुल्यानिहारीष्य वशाद्वर्गोऽपि ममाग्न काव्यवर्गोऽपि
मानप्रदोऽपि सत्त्वा न्यापि पातरे न पातकं दुर्गा ।

किं हि नाम तेष्वुपद्रवैर्यम् ।

यनिव्रताधर्गमप्ररूपम्
 कृतप्रयोगो युनि नार्गिरीरे
 एदापरेय्य नृत्तंगना न
 सिद्धस्त्रेभिर्नरकस्य मार्गः ।

जयद्रथः—नन्याचार्य अत्रापि भवति प्रतिरत्नम् । एष तु काचोऽ-
स्मन्मौनस्यैवोचितः । न वा यथापि न प्रकृष्टो नित्यमारो यत्केवलं
दोषैकदशा भवताहं संभाव्ये ।

द्रोणः—दुरात्मन् । आत्मप्रभावप्रगल्भनेन भगवतो वरगौरवमपल्लपि ।

कासधयावधि गुरुगुणाः शौर्यभैरपादपो ये
 राजन्येषु प्रसवसहजा युद्धभानोऽपि ते ते
 नित्वा माहेश्वरवस्त्रान्मोहमापद्य भूयः
 सैनापत्ये विलुभितमनास्त्वादन्नः कः कृतघ्नः ।

जयद्रथः—कदानुपाङ्गुनिहाय रुक्मीराणां गौरवमत्रभवता प्रशस्तमासी-

तु। अथार्हं त्वद्य आत्मवत्यावलेखी युद्धं दानुमममयो निरुद्यमः कान्त्यानं
स्यापयामि इति अस्योचरमुपधुन्य गंतुमिच्छामि । न च पार्यवतिशाय-
पादप्रादपयानं यमोचितम् । तद्धि कौरवराजस्य व्यावमेवाविष्कुर्यात् ।
द्रोणः—भूयताम् । व्यूहमुन्मथतिष्ठितस्य मम पार्थ विहाय त्वया नाने-
तव्यम् । अस्मत्पार्थिव्यं त्वां कृतांतोऽपि धर्षितुमशमः किमुन पार्थः ।
अथ तु स्वकर्मदोषादन्यथ यास्यसि न तत्र मे विभरस्त्वां वानुम ।
(केतवे)

भो भोः कुम्भेनानायवाः । शूयतां पपंपुद्धानुशासिनो पांगगा मग-
धतः कुरसेनापनेराचार्यस्य ।

आसायो रथिना रथीभगनिना चेषस्थितो यो भद्रः
सादी सादिनयाकृतेन समरे पतिः पदानि तथा
इदं स्यान्ममयापुर्णं न क्षरणं मामथ बन्धो विपुः
यर्ष्यः कूटविधिर्दिनास्तगमपायोर्ध्वं निषिद्धो रणः ।

(वतवतः)

द्रोणः—(निर्लेख्य) हंत हंत गिद्धा अर्शादिष्यः ।

त्यद्गंधावैः ममानगुुरिनरविर्जितोर्मिर्गुह्यै
कुंतैः प्राग्गोदाभिर्धिविधत्ताप्येत्नेनैरत्तगंधैः
हेपापीत्कारयज्ञिः वरुणिगर्भैः स्वदेवैर्मन्त्र्यैः
संवाध्यानिध दावानम् इव सुमुणो दांप्ये गैन्दचातः ।

गम्पतां स्वरधेन व्यूहमुग्धे अग्नि अरपतीनिष्टहम् ।

जायद्रवः—विजयतामाचार्यः । (निष्वातः)

द्रोणः—विभ्रंभतां मङ्गाजुहः साओ धर्मैः । तथा हि

शरनिकरनिकृत्तैरुड्युडररीणां
 व्यनिकरितरणोऽहं शीर्णकाणां गखंडैः
 अनयजनिनरोपासत्रसंहारकामम्
 विसृज्य नृपदीपस्तर्पयाम्यय कालम् ।

आम्बासो नाम पंचमोऽङ्कः ।

वीरधर्मदर्पणनाटकम् ।

पद्योऽङ्कः ।

[अतः प्रवृत्तिरिति शब्दगर्भेणैव विज्ञेयः ।]

सिद्धयः—भावेदिनो यथा तत्प्रभवेन प्रज्ञाचक्षुषे रौम्यपत्नये धृतराष्ट्राय
अपद्रववधमुद्दिश्य कृत्यामर्त्तनप्रतिज्ञां तान्निवारणाय च सान्निगमाचार्य-
प्रतिज्ञां पावन्मकल्योऽपि पृथ्वार्ताविभ्रतः । उक्तभाट्टमनेन यथा
संनय भयानीव मीमाहः संग्रामो भविता तत्रापि सर्वेऽपि ते ते
विशेषा पावदिनां प्रत्यक्तीकनंभ्या यथापूर्वं च सर्वे दिनावमानेऽ-
विनयेन यमावेदपितृव्यमिति । सोऽहमिदानीमुभयमेनाज्यतिकर-
निरोधणोचितप्रदेशे विरचितमनिवेद्यः प्रवर्त्तमानं संग्राममभिपश्यामि ।
(शरित्यज्य विलोक्य च) इति प्रवृत्तोऽभिषेकः । (तेषां कलहः ।)
अतो नु त्वमु भोः । अतर्गतस्य विस्मयानां यदोदपिबद्धीयार्ता
मुदमुदुत्तरतोभ इव वर्धतेऽयं वीराणां संरंभः । तथा हि

संपातमनीग्रवेणो शुनित्वचितादिज्ञां भास्वरार्णां शराणाम्
पृन्तार्त्ताहृन्तश्च प्रतिहतिरार्त्तैः पुरयत्पन्नगाम्
उत्क्रोधाया सयन्तात्तरितुरगरथायातयोर्विविधैः
शूयते शुद्धभानां धुनवस्त्रितगदासङ्गपिश्रापृशानाम् ।

अपि च

ध्रुवः सरयमोन्मिये रजनि मां दर्शयाम्बु
निरम्बुन इतस्ततः ध्रुवमावर्त्तयाम् ।

समुत्थोऽन्योऽन्येन भुवि पौष्ट्यायां पुनः

मत्तृमिव नरेन मरुतिनाभिर्भीमोद्यमः ।

अयं च रणैरुदेने कृतस्योपायनस्य प्रसारः ।

विदांगानां स्वगतकर्जुर्गद्वर्नविश्रानाम्

मेनामेतल्यनिकरमयोद्वेगमूर्च्छोन्मुग्नानाम्

एकैववापनिननिहन्मोष्टृमायादिकानाम्

हृष्टवस्यां द्रवति हृद्यं शरतः प्रसितुर्मे ।

ननु जितमिव कौरवैरद्य सविशेषान्माहेनाचार्यमभावेण । केश्य

पुरतः प्रतियोषाः । ईदृशेनापि सहयुध्वनां प्रयितनरं भवति यज्ञो

पांडवानाम् । कुतः

यदि गुरुरभाविष्यत्पांडवानां सहायः

समरामिदमकल्मस्यञ्च प्रभावाप तेषाम्

विजितनिजविपक्षो लीलयाचार्य एकः

करगतमकरिष्यद्राज्यमेपां यतोऽयम् ।

अये एष स श्रीमान्सनिकृष्टनिर्वीनस्य भीतमौतस्य

परित्राणतत्परः एकवारोद्यमिनामपि पार्थिवमुखानां

नामभ्यागमं महोग्रभावेण विफलीकरोति । गरीषां

पांडवचमूनां संहारः । अपि न पुनः क्षत्रशून्या भवति

अथैवमेवेष्टं किञ्च कृतांतस्य ।

पट्टमां श्रोत्रियोऽयं शमदमनियमानास्थितः कर्मबंधैः

कैरप्युद्धावितेष्योऽश्रुस्त कृतमनिर्हस्तमाशुद्धनत्रम्

साधे साधेऽप्यर्थेने निपुणमुपपत्तौऽप्य गंधारकावः
मृगः काव्यो नियुक्तः इत्यनिरिपिषु नु मस्तुते साधसमे ।

वति वति होमे साधियाः

सांदाः स्ववर्षेणि रणेपु भुवर्षेसोऽपि
नद्वर्षावर्षमप्येव्य विन्यनर्षायाः
मर्षो इत्यनिरिप इवास्त्य रपे विहाय
सव्यापमव्यानिभृता इत्यर्थेनेने ।

नूनं साधेदेव कुशलमस्य लोचस्य यावच्छ्रवणं एतं प्राप्तिनाः ।

एकेनेव निशानिगो हि नहुपोऽस्त्येन रोपात्मना
नन्वेनेन च भार्गवेण विनिताशिःसप्तहन्वो नृपाः
एकेनेव पदारत्नं भृशुणा कर्ष्यापतिर्वसति
घनेऽमुं सहयूनभूषणमिध मेष्णा पदाकं सदा ।

एष पुरस्तरत्नागुदेवमारथिरर्जुनोऽपि नायैतदनभिद्रुत्य निर्व्यापार
इवापमव्यं गनुकामो भार्गवेवाभिद्रुतस्त्येन । संधाव्यते चाधायमरे
भीमनो बागुदेवस्य इयसंवरणैपुणेन परिहृत्यैवान्नापेमेप जयद्रथ-
रयमाचार्यादिभ्योऽप्यिष्यन्तीति । (विष्णु) इत इत नन्वेप सात्य-
विद्रुपुत्येन महता वीरनिकरेण वेगवनाभिद्रुतः कुरुपतिप्रेरणावशात्
मीयं रोपमाहृत्य विहाय संधारयं मर्षान्वर्जनानभ्यापनति मचंद्रक-
माचार्यः । सत्यं तावद्भगवता बागुदेवेन रंधम् । अतीतयाचार्यपार्श्व
पार्श्वः । शिष्टिष्टय जयद्रथम्यंदनो बलार्थैर्नाचार्यसमीपमुपैतुं म-
भवति । निर्व्यं इदानीं मन्वुर्धनेनयस्य ।

समुच्छन्नित्योद्दिष्टं भुवि पङ्क्तिनां पुनः
सकृष्टमिव वर्धने प्रकृष्टानिर्भाषांशमः ।

अयं च रणैरुद्देशे वृत्तस्योपायनस्य प्रकारः ।

विद्वांगानां स्वगनकरुणैर्दर्वैर्निर्द्वयानाम्
मेतामेतन्व्यनिकरमयोद्देशमूर्च्छेन्मुखानाम्
एकैवैवापतिरनिहतेमोक्षमायादिकानाम्
हृष्टावस्थां द्रवति हृदयं शान्तः प्रेक्षितुर्मे ।

ननु नितमिव कौरवैरद्य सविशेषोत्साहेनाचार्यप्रभावेण । केऽस्य
पुरतः प्रतियोधाः । ईदृशेनापि सहस्रध्वनां मथिततरं भवति यशं नु
पाण्डवानाम् । कुतः

यदि गुरुरभविष्यत्पाण्डवानां सहायः
समरमिदमकल्प्यन्न प्रभावाय तेषाम्
विजितनिमविपक्षो लीलयाचार्य एकः
करगतमकरिष्यद्राज्यमेषां यतोऽयम् ।

अये एष स श्रीमान्सनिकृष्टनिन्धीनस्य भीतभीतस्य जयद्रथस्य
परिग्राणतत्परः एकवारोद्यमिनामपि पार्थप्रमुखानां पाण्डवानिरया-
नामभ्यागमं महोद्यमभावेण विफल्यकरोति । गरीयांश्चारव्योऽनेन
पाण्डववर्मां संहारः । अपि न पुनः क्षत्रगून्या भवति भूतप्राप्ती ।
अथैवमेवेष्टं किल कृत्वा नस्य ।

पट्टमां श्रीत्रियोऽयं शमदमनियमानास्थितः कर्मबंधैः
कैरप्युद्धाविनेष्योऽक्रुस्त कृतमनिर्हसमाशुद्धतंम्

शागे चापेऽप्येने निपुणमुषपयोदोऽप्य संहारकामः

धुरः कालो निपुंक्ते इषनविषिषु नु प्रसुते सभरात्रे ।

कति कति ह्येव सविधाः

छांटाः स्वकर्मणि रणेषु सुखसोऽपि

तद्वत्प्रवर्त्तनसमुपेत्य विन्त्यनर्थायाः

सद्यो हतन्विष इवास्थ रपे विहाय

सव्यापसव्यनिभृता इतरैर्येने ।

नूनं तावदेव कुशलमस्य स्योक्तस्य यावच्छमवर्त्त एते ध्याहणाः ।

एकेनैव निपातिना हि नहुपोऽगस्त्येन रोषात्मना

मन्वेकेन च भार्गवेण विनिर्वाशिः सप्तहृत्सो नृपाः

एकेनैव पदारुण्य भृगुणा हृषीकेशिर्वसति

यत्तेऽमुं सद्भूतभूषणविष मेष्णा पदाकं सदा ।

एष पुरस्त्वनोऽगुदेवगासधिरर्जुनोऽपि नाभेनपनभिदुस्य निर्व्यापार

इवापमन्यं गन्तुकापो मार्गमेवाभिरुपग्रास्ते । संभाव्यते चात्रावसरे

धीमनो बागुदेवस्य रथसंभरणनैपुणेन परिहृत्यैवानापर्येष जयद्रथ-

रथमाचार्यादिश्रेष्ठपयिष्यतीति । (विभाष) इत इत नन्वेव सात्य-

विज्रमुयेन घटना वीरनिकरेण बेगटनाभिदुतः कुरुपतिमेरणावसात्

तोमं रोषमाचार्य विहाय संधरथं सव्यात्मनैरानभ्यापयति प्रचंडक-

र्माचार्यः । हृष्यं तावद्भगवता बागुदेवेन रंभम् । अनीनश्चाचार्यमार्ग

पार्यरथः । विशिष्टश्च जयद्रथस्यंदनो बलपैर्नाचार्यसमीपमुपैतुं प्र-

भवति । निर्व्यूह इदानीं वन्युर्भनप्रवस्य ।

भव कृतमंधानः । एष वाग्विषयीभूतो दुरात्मा ।

अर्जुनः—(गाढः समस्तस्य) अरे रे संप्रसापसद् नरपञ्च वचेदानीं
यास्यसि ।

नन्वेव मे वषसमुद्यनर्षीपणारस-

स्त्वां प्रेषयामि परमोत्तमिनांऽवशान्त्य

आर्षान्ति नाम तव रक्षणशान्तिप्रकाशः

सार्धं त्वयानुभवितुं विनिपातमप ।

वपस्य विमिदं नाम । आहूतोऽपि परिहरन्सम्यगोऽधिकतरवेगेन स्येन
पलायन इव सत्रियाधमः । तद्दागनुस्त्रियताम् । (रणेन युद्धम्) अरे
अरे रणभीरुक सत्रियबंधो युद्धं विहाय पलायनं नाम ।

(परिहरन्सम्यगो रणेन जयद्वयः)

जयद्रथः—सुत मेरयाभान् । अभ्यापयति सां वनेनागौ पनुसाल्मना-
रथिः । त्वरयस्वास्मदयमाचार्यसमीपम् । पश्योदेनमधिभारिष्ये ।

सूतः—आयुष्मन् विमहृष्ट इदानीमाचार्यो व्यापदिशत्य जयद्रथः ।
आसन्नदवाभियोगुमापानोऽर्जुनः । तत्परादृत्य युद्धदानेयवेर्वाधनम् ।
नापयानमिदानीं शक्यम् ।

जयद्रथः—रूपमेव नाम । स्वामेवार्थो व्यापादयिष्ये स्वाभिप्रायिनम् ।
नैव वा स्येन मे प्रयोजनम् । एष पादचार एवाचार्यमागारयेयम् ।
(कथं हाता रक्षादृष्टयुद्धविनि बध्ना) अहो अन्धादिनम् । एष स्येन
मन्दासमो दुरात्मा रणान्वापातादपिष्यति । अहो वन विषय
मेतद्दिनमपि संपाद्यते । (सुतो वनेन युद्धम्)

अर्जुनः—अरे निष्ठ तावत् । एष रणोऽग्निः ।

एकतः सिंधुराजोऽयमाचार्यो दूरमेकतः

उभयोर्मध्यमासन्नः पार्यस्त्वरितसारथिः ।

दर्शनीयोऽयमिदानीं व्यतिकरः । अन्यत्रेपथ दिवसस्त्वरयति उग्र-
ममनयोः प्रकुपितयोः । तत्समीपनरेदंशमासाद्य पश्याम्येनयोर्व्य-
सितम् । (निष्क्रान्तः)

विष्कंभकः ।

(ततः प्रविशतो रथास्तौ कृष्णाजुनी)

अर्जुनः—भगवन्सत्यमुक्तमासीत्पितामहेन न शक्यमाचार्यः समरे
पराभवितुमिति । इदानीं तु

आचार्यस्य च पाप्मनोऽस्य च रिपोर्विश्लेषणं दुष्करम्
सिद्धं सात्यकिकल्पिताद्भिममार्गवन्मंत्रतो निश्चितात्
आसाद्य त्वरयास्य तं रथमयं याचद्विर्द्वयते
हृत्वनं तरितास्मि ताचदपि वात्मीयां प्रतिज्ञामहम् ।

अल्पं हि श्वशिष्टं दिवसस्य । आचार्यादंतरितोऽपि समरपरिहार-
परायण इव दूरतः संचारयति निजरथं संधवः । तद्यथा कालहा-
निर्न भवति तथा त्वरयितव्यमस्माभिः ।

कृष्णः—वयस्य कितवाग्रणीः संधवः कालहरणेन समाप्तमूर्च्छिष्ठं
दिवसं समापयितुं यतते । येन युद्धसमयेनाभियोगावसानं प्रतिज्ञा-
विघाताद्य भवन आयुषोऽजं दुरात्मोत्प्रेक्षते । एषोऽस्य ध्वज
उपलक्ष्यते तत्राचिरान्तां प्रापयामि । (रथवेगनिस्पृह) ननु प्राप्तकालो
भ्रमान्मुर्मूर्खरिव स्वयमिनोमुग्रमेव प्रेरयति रथं संधवः । तत्सञ्जो

भव कृतसंधानः । एष चाग्निपयीभूतो दुरात्मा ।
अर्जुनः—(गाढोदमास्फात्य) अरे रे संधवापसद् नरपशो बवेदानीं
यास्यसि ।

नन्वेव ते वपसमुपनयीषणास्त्र-
स्त्वां प्रेषयामि परलोकमितोऽवपात्य
आर्षानु नाम तव रक्षणपाट्यं ह्यमाः
सार्धं त्वयानुभविनं विनिपातयम् ।

वपस्य किमिदं नाम । आहूतोऽपि परिहरन्सव्यतोऽधिकतरवेगेन रथेन
पलायत इव सन्निपातमः । तद्द्रागनुस्तिपताम् । (रथेन मुञ्चतम्) अरे
अरे रणभीरुक सन्निपातं युद्धं विहाय पलायसे नाम ।

परिहरन्सव्यतो रथेन जययः ।)

तपद्रथः—सूत प्रेरयाभान् । अभ्यापनति मां वेगेनासौ पशुपालमा-
रयिः । त्वरयस्वास्मद्रथमाचार्यतमीपम् । पश्चादेनमभिधापिष्ये ।

तूतः—आयुष्यन् विप्रकृष्ट इदानीमाचार्यो व्यचक्षितश्च शत्रुबलैः ।
आसन्नश्चाभियोजुमायातोऽर्जुनः । तत्पराट्पुष्टदशमेवेवेचिन्म ।
माययानभिदानीं शत्रुयम् ।

तपद्रथः—कथमेवं नाम । त्वामेवार्द्रो व्यापादयिष्ये स्वापिपातिनम् ।
नैव सा रथेन मे मयोमनम् । एष पादचार एवाचार्यमासादयेयम् ।
(आहूतो रथादवपुष्यदिव्यं कथम्) अहो अत्याहितम् । एष रथेन
मत्पातरथो दुरात्मा क्षणान्मासादयिष्यति । अहो वन विषम्
मैत्रिदिनमद्यापि समाप्यसे । (हृष्टो रथेनानुसरति ।)

अर्जुनः—अरे तिष्ठ तावत् । एष हनोऽभि ।

याग्रस्ते भवतु तनोर्ममाद्य धृतिः

न श्वोऽहं खलु भवितास्मि संयुगेऽस्मिन् ।

मृतः—(१११तम) सन्नधर्ममतिचरतः आत्मविनाशव्यञ्जिकैव निर्गता
याणां ।

कृष्णः—न सममिनः परं बालं हर्तुम् । परिहरति युद्धं निमित्तान्वेषी
जयद्रथः ।

धर्मसंस्थापनार्थाय संभूतस्यात्मकामनः

येन केनाप्युपायेन हन्त्या यय द्रुपदः ।

साधूनां च परिधाणाय मुहुः कृतायनारैरस्माभिर्मायापुत्राय पार्थ-
कार्यं निर्वाहणीयम् । भवतु च शङ्ककं संजाताश्वासो घृष्टगरो
विश्रम्भेण दक्षिणात्मायं द्रुपदः । येन नियमपात्रेण मायां तन्दन्येन
सद्यः पार्थबाणेन क्षीर्पच्छेष्टं करोमि । (तुर्मर्माभ्युदय) यातु भगवान्कं-
विस्कालमदृश्यताम् । भवतु चाविरादस्ममयमोरो युद्धभाजाम् ।
ययस्य त्वरस्व त्वरस्व अवयमस्तपेति भगवानेवमभिः ।

अर्जुनः—(११२तम) ननु यय आसादिनोऽस्ति । नेदानीं पन्थापितुं
शक्यते । (अथशरव्युत्थय) श्वोऽहं शय यय स्त्री प्यत्पादयामि ।

मृतः—सन्नधर्मं त्यक्तवतः पन्थायनपरायणस्य नाहं परयः । धर्मयोधिने
शरणं त्वामुपगमोऽस्मि ।

अर्जुनः—शरणमुपगमो भवाम मे वध्यः । हामौ पापः क्षुण्णम इवाप-
ह्नुवान आत्मानं परिहरति द्वे साक्षियद्वयः । (अथशरं हतान्तेन भिन्नयत्)
अरेरे शक्षियद्वयपय अन्य यय आसादिनोऽस्ति । चित्यनामान्मा-

जयद्रथः—अरे पांडवपुत्रो धर्मप्रलापिन् । युद्धममयं विहाय खड्गकहलं
रथस्थो धनुर्धरो मां योधयितुमिच्छसि । (परिक्रामति ।)

अर्जुनः—भगवन् दुरात्मापिन्याय्यं ब्रवीति । तदेव खड्गधर एव रथा-
धर्तार्यं द्वंद्वसमां भूमिमासाद्य पदातिरेनं द्वंद्वेन योधयित्वा च्छिन्नशार्प
करोमि । अनुजानातु मां भगवान् ।

कृष्णः—यस्य अधर्मपरेऽप्यरौ यथाधर्मं योद्धुकामोऽनुमन्यसे मया ।
न तु कालो यापयितव्यः । रथविहानं जयद्रथेन कालहरणायैवानुष्ठि-
मिति मन्ये । विप्रकृष्टचैतावतावसरेण दुरात्मा ।

अर्जुनः—(खड्गकहलो रथाध्वनीर्थे) अनुयानु रथेन भगवाननुसरतं मामधुं
युद्धापहारिणम् । (त्वरितक्रम परिक्रम्य) ननु अरे पलायनपटो दुरा-
त्मन् । किमिदानीं पलाय्य लभ्यते । एषोऽहं पदातिनं पदानीं
खड्गधरं खड्गधरः उपगतस्त्वाम् । अनुचितमिदानीं पलायनं
सन्निपत्य ।

जयद्रथः—(इतस्ततः प्रभावन्) अहो आचार्य अरे कौरवसेनानायकाः ।
अरे कृष्णाः कर्णकृपशल्याश्वत्थामकाः । न केऽपि नाम अपि
साहाय्याय संनिहिता भवथ । तयावदस्य क्रूरस्य हस्तगतो न
भयामि सावद्रथेनात्मानमंतरयित्वा कालाविलम्बं संपादयामि ।
(तथा कुर्वन्) एष मुहूर्तमात्रसमयो यापितश्चेत् चिरजीवितं जयद्रथेन
मृतं च दद्यात्मेना अर्जुनहत्केन । ननु यो अस्त्रावलातिषे
दियाकर

क्रूरस्त्वं भवसि नु मत्प्रणाशकामो
मदत्वायद्रनिश्चिंयसे स्वमार्गे

यादृशं भवतु ततोदयाय ध्याः

न श्रोतुं श्रुतं भवितामि संयुगेऽस्मिन् ।

श्रुतः—(११११) इत्यप्येवमेवमः आनन्दिनामृत्यमिहेन निर्गतः
क्षणी ।

श्रुतः—न शपयितः परं शप्यं इति । परिहरति युद्धं निमित्तान्तेर्वा
जयदयः ।

धर्मस्यावनायाय संभृतस्यान्यथागतः

येन केनाप्युपायेन हेतुष्य धम दुष्कृतः ।

साधुना च परिघाणाय युद्धः कृतावतारैस्माधिर्यापामुत्थाय पार्थ-
शर्यं निर्वाहणीयम् । भवतु च तर्कं संज्ञाताभासो धृष्टरो
विधेयेन दक्षिणान्तरं दत्तः । येन निमेषमात्रेण मायां संतत्त्वेन
सद्यः पार्थबाणेन शर्पिष्ठेयं करोमि । (पूर्वमभिमन्य) यानु भगवान्क-
विन्कायमदृश्यम् । भवतु चाविरादस्तयययोरो युद्धभानाम् ।
यस्य स्वरस्व स्वरस्व अपमस्तमेति भगवान्भरयणिः ।

अर्जुनः—(१११२) ननु एष आत्मादितोऽस्ति । नेदानीं पलायितुं
शक्यते । (जयवरायमुक्तम्) एषोऽहं सद्य एव त्वां ध्यापादयामि ।

श्रुतः—सप्रथमं त्यक्तवतः पलायनपरायणस्य नाहं पश्यः । धर्मयोधिने
शरणं स्वामुपगतोऽस्मि ।

अर्जुनः—शरणमुपगतो भवामि मे वध्यः । कासौ पापः शृगाल इवाप-
ह्नुवान आत्मानं परिहरति ॥ साधियद्युधः । (जयदं रणोत्तरेण निरूपयन्)

अरे साधियकुलायम जान्य एष आत्मादितोऽस्ति । चित्पतापात्मा-

विदं न नरकद्वारं येन विविधातनारनिर्गतानां पातना प्रमुच्यते
 प्रोक्तमिह । युद्धं ददता विवेदि भानुमंश्चभेदं वायनाप्यदिनः स
 देवः । तथा हि

एष त्वां वायव्यानिताभिर्मनुष्य
 पांगान्या दुरितमने कृताभिर्मनुष्य
 सद्योऽहं जितकम्बालकृतकम्
 आनिष्येऽभिमतनिकृत्तनं दिनामि ।

(नेत्रेण)

भो भोः सपरोत्सवमिना महारीराः ।

विश्रामदेऽवमवनामुपमंदरन्तु
 युद्धक्रमं सपदि संहतविष एषः
 अस्ते प्रयानि किञ्च दत्तनमोऽवकाशः
 सूर्योऽर्जुनव्यवसितं विफलं विधाप ।

(जयद्रथः पुरतः स्वरति । अर्जुनस्योद्यतसङ्ग एवमभ्युपैति ।)

(पुनर्नेत्रेण)

दृष्टान्तकममुपागतमस्तशैलम् ।
 भानुं विशेषचटुलैर्गरुतां प्रयत्नैः
 चंचूप्रलंबि दधतोऽर्धनिर्गोष्मस्थम्
 वासस्थलान्यभिपतंति पतधिसंघाः ।

आज्ञापयति च तत्रभवान् कुरुसेनापतिराचार्यः ।

असावस्त्वभिनो भानुः संहृत्यं निजायुधम्
विजितं वीरवैरघ मोघः पार्थस्य संगरः ।

जयद्रथः—(कर्षेत् स्वगतम्) मृत्युमुत्खान्यक्तोऽस्मि ।

अर्जुनः—(करण विसृज्य) हा धिक् हा धिक् वंचितोऽस्मि किल कालेन ।
(विचार मादयति ।)

जयद्रथः—(करणमुत्सृज्य) अरे रे मूर्खे ह्यात्मश्लाघिन् । सन्निपद्यो
बिराटागारनट पंडितेन मृत्युभीते मां गणयसि । एषोऽहं दर्शितात्मा
तव पुरः स्थितोऽस्मि । शीर्षच्छेद्यो नापाहं ते । अपचा स्वयंवेदानीं
मम शीर्षच्छेद्योऽसि । (वत्सुपुंज ।)

सूतः—(अहं जयद्रथविराट्पुंज) धिगधर्मव्यवसितम् ।

जयद्रथः—भो भोः कुरुवीराः । एष जीवनि स्वविक्रयावलेखी सिंघ-
राजः । मा भैष्ट । इहागम्य प्रत्यक्षीक्रियतामस्य सुमूर्खेभिरग्निप्रवे-
शकार्षण्यं सर्वैरपि मया सह । (अश्रुनं प्रति) अरे रे आज्ञान्य दग्धि
तापस न खलु सन्निपाथमोऽहम् । एष द्रुपदाप सज्जोऽस्मि ।
युद्धसमयेन तु विरम्भनेऽद्य मया । न एतज्जविष्यति । सामर्थं तु
ते प्रथमं दग्ध्वात्मानं दुग्ध्वं तर्षयितुम् । न चेत्यतिशक्तपरिहारेण
स्वदिगन्तरकं नेतुमीदृशे ।

सूतः—(अश्रुनं) शैथन्यं दैवेन तावत्प्रत्युज्जीविनोऽनि । विविदानी-
मात्मदहनैरुत्तमैर्मित्रैर्मित्रैः पुनः श्रोतव्यम् । एतन्मां सर्वैरपि युष्माभिः
प्राप्तैर्मित्रैर्मित्रैर्मित्रैः पारितम् । धर्मैर्मित्रैः पार्थ पावकप्रवेद्यपि सार्ध-
मंगीकुर्मः ।

अर्जुनः—(गतेषु) किं वेदानीं बाह्यरणेन ह्यार्जोदेन विजितेन च ।

भगवन् । सर्विल्यतां देवां हुताशनः ।

कृष्णः—(स्तवम्)

चयकश्चिन एषोऽथ मया मायाहुताशनः

विश्वंमादुत्वणः पाप्मा मावन्संनिहितोऽय नः ।

(प्रकाश निधाय) सूर्यास्तमयं दृष्ट्वा सर्विधिनो भयदनुमरणकामिन मया
भगवान्पावकः । तत्रैवस्य सुसन्निभ इव संहितवाणं गार्दीवमादाय
विजेतुं घर्मद्वारेणामुं लोकम् ।

(गाई व सशरमस्योपनयनि ।)

सूतः—अहो अत्याहितं महावीरस्य । इदं च पर्यशील्यम् ।

अर्जुनः—(सर्वद्वयम्) एष सज्जोऽस्मि ।

कृष्णः—इत इतः । (सर्वे परित्यज्यन्ति ।)

जयव्रथः—(भेगमिमुक्तम्) इत इतः । इत इतः । इत इतः । सूत

सविशेषालंकृतमस्मद्रथं कृत्वोपस्थापय । यत्रोपविष्टः पार्यहतकस्य
देहदाहं मत्पक्षीकरोमि ।

(निष्कांता सर्वे ।)

माया नाम षष्ठोऽङ्कः ।

(सर्वे चकिताः)

अर्जुनः—किं नाम भवेत् ।

(पुनरेव) केनापि अचिन्तितोपस्थितेन रसस्य शीघ्रशक्तिरस्य
उत्पत्त्य निपतञ्जयद्रथर्त्तापिमुपरित एवोद्यत्पापनीतम् ।

(सर्वे चकिता इत्येवमवतोलयति ।)

(प्रविश्य)

कृष्णः—मायु शंकुकर्ण मायु । पुत्रावगधेन भीमायुस्त्वय्यभी वृद्धसतः ।
(शीवशक्ति रामदा धर्मराजः परिभाष्य ।)

सुभद्रा—मरणकाले जयद्रथमुखनिर्मितामृत्यादितवार्ता परंपरया श्रुत्वा न मे
आशा आसीदात्मनो भागधेयेषु । आश्चर्यं तु राक्षसचरित्रं विहाय
जन्मान्तरादिव लब्धो दर्शनीयो मया नायः ।]

धर्मराजः—अतवयः खलु महिमा भगवतः संविधानस्य ।

कृष्णः—वत्से मा कानरा भूः । एषोऽत्र महोपहारकारी शंकुकर्णः ।

सुभद्रा—अचरीभाई इमाई ण तुवत्तो अण्णो को वि घडेदि ।

(कृष्ण स्वहस्तादनुपपन्नं राक्षसदन्ते ददाति ।) एसो धम्मवदिणीए दत्तो दे

पसाओ । [आश्चर्याणीमानि न त्वत्तोऽन्यः कोऽपि घटयति एष

धर्मभगिन्या दत्तस्ते प्रसादः ।]

राक्षसः—सदेव्य वदिणीए भूमणं कण्णे धारइस्सें । [सदैव भगिन्या

भूषणं कर्णे धारयिष्यामि ।]

धर्मराजः—अहो महोपकृतम् । सर्वे वयं भवचारित्रेण पुनरुज्जीवि-

ताः स्मः । तदिदमपि शृद्धान् । (वटच्छगस्ते प्रयच्छति ।) भगवन्

घटोत्कचसंमितां प्रतिशक्तिस्मदाहिनीषु लभयितव्यं उदात्तचरितः

शंकुकर्णः ।

कृष्णः—यथेष्टे महारामस्य ।

अर्जुनः—भगवन् भीष्मद्रोणा संधवापसदं चानुचिन्ता एतत्प्रयामि ।

साध्योऽभूत्स पितामहो युधि ऋतुः प्राणात्ययेऽपि प्रती
 साध्यो भाति गुरुष्व मे नमपथं निर्मोहमावः धितः
 शून्यः सत्त्वगुणेन सात्त्वानिपुणः कूटाध्वयः संधवः
 तद्रे मम सर्वथैव सरणे मायाधिनाथो भवान् ।

कृष्णः—यथार्थमाह वयस्यः ।

विक्रमेण विनयेन गुरु तौ
 साधिरुवाविति रणे सुखमेव्यौ
 पापभान्तु कुडिलो मलिनात्मा
 माययैव तव हस्तगतोऽभूत् ।

अपि च

न कौटिल्यमाचर्यते स्वार्थहेतोः
 कदाप्येव सत्त्वस्थिर्वरेण सर्गः
 ऋतुत्वेन सर्वस्वनाशेऽपि सिद्धाः
 यदा त्वाहंशा रक्षणीया मया ते ।

यामज्जाव्य सतां माहात्म्यं मया ।